

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Алексеева Ольга Миколаївна

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ
ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ О.В. Шаповалова,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець:

_____ О.М. Алексеева

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Проблема виховання особистісної ідентичності в психолого- педагогічній літературі	7
1.2. Сутність, структура та зміст особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку	16
1.3. Обґрунтування педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти	25
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	37
2.1. Діагностика рівнів сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти	37
2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку	47
2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи	54
Висновки до розділу 2.....	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	67

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БКДО – базовий компонент дошкільної освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

МОН – Міністерство освіти і науки

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні кардинальні перетворення у соціально-економічній сфері держави, зміни освітніх пріоритетів посилюють увагу до особистості як активного суб'єкта життєдіяльності. Ці зміни відобразились у трансформації суспільної, індивідуальної свідомості та у змісті соціальної ідентичності, що вплинуло на процес входження дітей до світу дорослих, привласнення ними цінностей та моральних еталонів, які визначають соціальну поведінку людей. Результатом означених соціальних змін в суспільстві є прояв особистісної ідентичності. Особлива увага педагогів і психологів нині звертається на пошук та розробку таких виховних технологій, які б сприяли розвитку високоморальної, ціннісної системи дитини, її особистісному зростанню та впливали на становлення особистісної ідентичності, зокрема у дошкільному віці.

Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується положеннями законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), «Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції» (2021 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи проблеми особистісної ідентичності закладено у психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, проблема виховання зростаючої особистості знаходилась у колі наукових інтересів І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Е. Еріксона, Б. Зейгарник, а також А. Антонової, Н. Гавриш, О. Кононко, О. Рейпольської та інших. У психолого-педагогічних працях О. Кононко, М. Кончаловська, С. Ладивір, Т. Піроженко О. Рейпольська доведено, що процес становлення особистісної ідентичності має вікові закономірності, що виявляються у зростанні її диференційованості, усвідомленості часової перспективи; саме дошкільний вік має вирішальне значення для виховання особистісної ідентичності.

Проте питання щодо формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти досліджено недосконало і потребує подальших наукових розробок.

Отже, актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатня розробленість у теорії та практиці дошкільної освіти зумовили вибір теми дослідження: *«Формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти»*.

Мета дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Відповідно до мети визначено такі *завдання дослідження*:

1. Схарактеризувати теоретичні основи формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

3. Визначити критерії, показники, схарактеризувати рівні особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Об'єкт дослідження – формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Матеріали та методи дослідження: теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація педагогічних, психологічних, методичних джерел з проблеми дослідження) – з метою уточнення ключових понять дослідження та

визначення сутності досліджуваної проблеми; *емпіричні* – (колективні та індивідуальні бесіди, анкетування, педагогічний експеримент) – для перевірки ефективності впровадження педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти; *методи математичної статистики* для оброблення результатів експериментальних даних та порівняння їх із вихідними.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *визначено* зміст поняття «особистісна ідентичність дитини старшого дошкільного віку»; *обґрунтовано* педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти; *уточнено* рівні (високий, середній, низький) сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, яке проводилося в Сумському дошкільному навчальному закладі (ясла-садок) № 1 «Ромашка», м. Суми, Сумської області. Результати дослідження можуть бути використані в системі професійної підготовки студентів та в практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти.

Апробація результатів та публікацій. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 4-х науково-практичних конференціях. За результатами дослідження опубліковано 2 статті (Додаток А).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок. У тексті подано 3 рисунка, 8 таблиць, 1 схема. Додатки викладено на 14 сторінках. У списку 55 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Проблема виховання особистісної ідентичності в психолого-педагогічній літературі

Поняття «ідентичність» похідне від поняття «ідентифікація», яке свого часу застосував З. Фрейд для пояснення процесів, за допомогою яких маленька дитина привласнює взірці поведінки, формує своє «Я», відображає жіночу або чоловічу роль. Ідентифікація є однією з важливих складових ідентичності, тобто стану й структури ідентифікації, яка організовує її формування [41].

Терміни «ідентифікація» та «ідентичність» у педагогічній науці та практиці не є загальноживаними. У літературних джерелах дані поняття розглядають або як синонімічні, або як такі, що позначають різні феномени.

Поняття та структуру ідентичності як особистісного утворення розглядали:

1) зарубіжні вчені: І. Гоффман, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Дж. Мід, Д. Тернер, Х. Теджфел та інші;

2) вітчизняні вчені: Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн.

Проблема ідентичності як співвідношення самоусвідомлення та самовідношення вивчалася І. Бехом, Л. Божович, І. Дубровіним, О. Кононко, С. Пантелєєвим, О. Рейпольською, С. Рубінштейном, С. Світличною.

Традиційно появу терміна «ідентичність» та «ідентифікація» пов'язують із іменем Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність та тотожність особистості [45]. Аналізуючи поняття «ідентифікація», дослідник

доповнив його поняттям «ідентичність», яке стало центральним концептом його теорії. Науковець розглядав розвиток ідентичності як синтез ідентифікації, що виникає в процесі соціалізації індивіда – спочатку з окремими особами, а згодом – з малими й великими спільнотами. Ідентичність розглядалася ним як структура, що складається з певних елементів та переймається суб'єктивно як відчуття тотожності та безперервності власної особистості при сприйнятті інших людей, які визнають цю тотожність та безперервність.

На його думку, ідентичність супроводжується відчуттям цілеспрямованості та осмисленості особистого життя та впевненістю у схваленні оточуючих. Про наявність почуття ідентичності свідчать три ознаки:

- 1) відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у часі;
- 2) ототожнення когось із ким-небудь або чимось;
- 3) ідентичність вбачається серед значущих інших. Розвиток ідентичності дослідник виокремлював у взаємозв'язку біологічних, соціальних та внутрішніх процесів [44].

Щодо виховання особистісної ідентичності в період дитинства, дослідник велику увагу надав середовищу її зростання. На основі балансу взаємодії впливу середовища і внутрішніх умов дослідник вказував на три форми ідентичності:

1. Обумовлену зовні (статеву, вікову, расову, національну, громадянську приналежність);
2. Власно набуту (професійний статус, вільно обрані зв'язки, прив'язаність і орієнтації);
3. Запозичену (засвоєні ролі, задані зовнішнім зразком, прийняті під впливом очікувань оточуючих).

У власній концепції науковець розкрив етапи розвитку ідентичності дитини дошкільного віку, які подано у табл. 1.1. [52].

Таблиця 1.1.

Етапи розвитку ідентичності дитини дошкільного віку (за Е. Еріксоном)

Вікова категорія	Вік	Сутність ідентичності
Ранній дошкільний вік	1-3 р.	«Я-сам», «Я – те, що я можу»
Середній і старший дошкільний вік	3-6 р.	«Я те, що я буду», ідентичність проявляється в грі та її сюжеті

Зазначено, що у період раннього дошкільного дитинства дитина ідентифікує себе з тим, що може. Оскільки одне з новоутворень в цей віковий період – самостійність, вона і є однією з індикаторів особистісної ідентичності. Пізніше, дитина починає копіювати поведінку оточуючих авторитетних дорослих, транспонуючи її на сюжетно-рольову гру. Таким чином, процес ідентифікації (в рамках віку) можна спостерігати в грі. Дитина уявляє себе тим, з ким ідентифікує та в тій ситуації, з якою ідентифікує, ототожнюючись з відомою їй поведінкою [53].

Влучним, на наш погляд, є визначення, запропоноване Дж. Марсіаном, визначивши особистісну ідентичність як структуру – внутрішню динамічну організацію потреб, здібностей, переконань, що складається протягом життя. Дослідник висунув припущення, що дана гіпотетична структура феноменологічна через спостережувані «вирішення проблем». Вирішення кожної, навіть незначної життєвої проблеми вносить значний вклад у становлення ідентичності [55]. Дослідник підкреслює, що розвиток ідентичності може містити й інші аспекти, але його класична модель базується саме на аспекті вирішення проблем.

Засновники теорії ідентичності Х. Теджфел та Дж. Тернер, зорієнтували феномен ідентичності на соціальному оточенні та на унікальності проявів людського. На їх думку, ідентичність виражена когнітивною системою, яка стосується особистісної (самовизначення, інтелектуальні та моральні риси) та соціальної (приналежність до різних соціальних категорій) ідентичності [3; 4].

На противагу такої теорії, Г. Брейкуелл у своїх працях підкреслює органічний взаємозв'язок між особистісною та соціальною ідентичністю. На її думку, це не аспекти, а стадії розвитку ідентичності. Дослідниця наголошувала, що особистісна ідентичність є вторинною по відношенню до соціальної. При взаємодії із соціальним оточенням, людина активно засвоює поняття, досвід, за допомогою яких і пізнає себе. Засвоєні категорії соціальної ідентичності та соціальні ролі забезпечують формування структури особистісної ідентичності [54].

Психолінгвістичний аспект проблеми розглядала сучасна дослідниця О. Піддубна. Акцентуючи увагу на тому, що особистісна ідентичність людини реалізується перш за все за допомогою мовлення, дослідниця вивчала несвідомі аспекти проявів особистісної ідентичності. Зазначаючи те, що свідомі ідентифікація здійснюється на основі процесів рефлексії та нескладно досліджується результатами цих процесів, несвідомі механізми ідентифікації не настільки очевидні, отже більш складні. Під несвідомими аспектами ідентичності дослідниця розуміє скриті, неусвідомлені особистістю, часто травмуючі характеристики власного образу, ідентичності. Вони як правило неприпустимі в соціальному середовищі, засуджуються та підсвідомо витісняються особистістю. Саме такі якості найчастіше є своєрідними блоками для повноцінної соціалізації [45].

У наукових дослідженнях Т. Потапчук, П. Гнатенко терміни «ідентифікація» та «ідентичність» часто використовують як рівнозначні, як такі, що характеризують одне й те саме явище, хоча ці поняття треба вживати на позначення стану й процесу [11; 35].

Ідентифікація – прийом наукового пізнання, за допомогою якого встановлюють тотожність, подібність об'єктів на основі спільності певних рис, ознак; емоційне та інше само ототожнення особистості з іншою групою, зразком [13]. Процес ідентифікації виконує подвійну функцію: з одного боку, він є механізмом соціалізації, а з іншого – здійснює захисну (адаптивну)

функцію, тому розрив ідентичностей (або навіть їх послаблення) перетворює повсякденне оточення людини на чужий або навіть ворожий їй світ [41].

Деякими вченими (Д. Доллард, К. Левін, О. Маурер, Н. Міллер, П. Муссен, Р. Сієрс) термін «ідентифікація» розглядається як механізм соціалізації, що проявляється в прийнятті індивідом соціальної ролі в процесі входження в групу, усвідомлення належності, формування соціальних настанов. Це підкріплення й формування вторинної ідентичності. Зміст ідентифікації, на їх думку, полягає в побудові загальних для суб'єкта і об'єкта цінностей та їх засвоєння суб'єктом, у встановленні рольових стосунків. Корені ідентифікації містяться у формування залежності та прив'язаності.

Ідентифікація – це наслідок потреби спілкування на всіх рівнях (несвідомому та свідомому), безпосереднє переживання суб'єктом тотожності з іншим суб'єктом або об'єктом. Проте ідентичність розглядають як інтегративний феномен, що забезпечує цілісність, тотожність, визначеність структури «Я». Аналіз досліджень ідентичності дозволив виділити її наступні види: его-ідентичність і групову ідентичність, особистісну й соціальну ідентичність; позитивну й негативну, передчасну, дифузну і досягнуту; усвідомлену і неусвідомлену; актуальну і віртуальну; реальну і ідеальну, негативну і надану тощо [49].

Процес формування ідентичності відбувається за рахунок здатності до рефлексії, наслідування та зворотного зв'язку. Особистість є активним учасником власного становлення. Змішаність розуміння понять «ідентифікація» та «ідентичність» в науковій педагогічній літературі спонукало до визначення та розмежування цих феноменів, які подано у табл. 1.2.

Таблиця 1. 2.

Порівняльний аналіз понять «ідентифікація» та «ідентичність»

Ознака розмежування	ІДЕНТИФІКАЦІЯ	ІДЕНТИЧНІСТЬ
Сутність	Процес, який організовує становлення, розвиток та функціонування ідентичності	Результат (стан); синтез ідентифікацій; центральний елемент самосвідомості
Первинна функція	Є механізмом соціалізації; адаптації (система соціальних відносин)	Є механізмом самовизначення; саморегуляції; посилення суб'єктивної складової у формуванні «Я-концепції»
Властивість	Прояв потреби спілкування, який полягає в емоційному само ототожненні з образом значущого іншого	Ціннісне ставлення до себе та групи в кожній сфері: гендерна; особистісна; соціальна (професійна, етнічна, національна, тощо). Має когнітивний, оцінний, поведінковий компоненти
Формування	Неперервний, завжди незавершений, відкритий процес, здійснюваний свідомо та несвідомо протягом всього життя	Забезпечує цілісність, сформованість, визначеність структури «Я»
Спосіб прояву	Проявляється в залежності, прив'язаності, встановленні тотожності, подібності Процес емоційного та само ототожнення особистості з іншою людиною, групою, зразком	Проявляється в наслідуванні, ототожненні, уподібненні, копіюванні, мовленні. Соціальний продукт, що впливає із взаємозв'язку індивіда із самим собою та суспільством
Кінцевий результат	Результатом є ідентичність	Результатом є соціалізація, високий рівень особистісного розвитку

Дослідження сучасних педагогів (І. Бех, О. Рейпольська, С. Світлична) та психологів (І. Іванова, М. Кончаловська) вказують на вікові закономірності процесу становлення особистісної ідентичності [29].

Так, І. Бех наголошує на тому, що процес ідентифікації починається від народження, і поступово зі спонтанного перетворюється у більш-менш усвідомлений. Це соціальний феномен, що постійно існує в житті людини як процес, який стало утверджує, розширює, поглиблює і забезпечує визначення нею себе для себе та для інших [7; 8]. Ми проаналізували визначення особистісної ідентичності, уявлення дослідників про її структуру, теоретичні та практичні основи досліджень вивчення особистісної ідентичності, що дозволило розглядати ідентичність як особистісне утворення, що є компонентом структури самосвідомості та виражається в переживаннях людини.

Так, Т. Костяк, вивчаючи вплив індивідуальних особливостей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку на процес їх соціалізації, визначив, що особистісна ідентичність являє собою складне комплексне утворення, тісно пов'язане з усвідомленням людини про себе і навколишній світ, а також з нормами, цінностями і моральними еталонами, за якими вони оцінюють себе і вибудовують ставлення до себе [30].

Соціального значення особистісній ідентичності також надав і Л. Шнейдер, визначивши її як структурне особистісне утворення, соціальне за своїм походженням. Це утворення трактується як набір рис чи інших індивідуальних характеристик, що відрізняється певною постійністю і дозволяє відрізнити індивіда від інших людей [51].

Об'єднала думки означених вище вчених дослідниця І. Беляєва у власному визначенні особистісної ідентичності, де відзначила соціальний аспект поняття, і інтеграцію як результат. *Особистісна ідентичність* – це внутрішня динамічна структура, яка інтегрує уявлення людини про себе з очікуваннями значимих інших в самосвідомості цього суб'єкта, тобто «відбитому само відношенні в єдине ціле без втрати своєрідності [6].

У статті про становлення особистісної ідентичності дитини, І. Бех визначає цей соціальний феномен як такий, що постійно існує в житті дитини

як процес, що стало утверджує, розширює, поглиблює та забезпечує визначення нею себе для себе та для інших [8].

Аналіз джерел з вікової педагогіки та психології підтверджують, що у дітей старшого дошкільного віку особистісна ідентичність детермінується особливостями віку 5-6-річних дітей, для яких суттєвими є гострота їх оцінки дорослими, яскравість та емоційність об'єкту уподібнення, вплив однолітків, гострота сприймання навколишньої дійсності, завищена самооцінка.

Визнаючи правомірність широкого тлумачення дефініції, дотримуємося її конкретизації й *розглядаємо особистісну ідентичність дитини старшого дошкільного віку* як внутрішню динамічну структуру, яка інтегрує уявлення дитини про себе відносно інших людей та оточуючого середовища, утверджує, розширює та поглиблює визначення нею себе для себе та забезпечує цілісність і тотожність особистості [31].

Досліджуючи категорію «самоідентифікація» дітей дошкільного віку дослідниця відмітила, що більшість дітей ідентифікує себе зі своєю статтю та людським родом в цілому. Об'єктивні характеристики (визначені соціальним статусом та групою) діти називають скоріше, ніж суб'єктивні – оцінка себе, особистісні якості, інтереси, бажання тощо. З віком та зі зміною соціальної ситуації розвитку в молодшому шкільному віці динаміка структурних компонентів ідентичності дітей змінюється під впливом переживань, викликаних зміною відношенням до себе та оточуючого середовища.

На думку І. Іванової позитивні соціальні переживання, пов'язані з успішною соціалізацією дітей в цей період, структурують ідентичність та є одним з основних механізмів її становлення. Крім того, дослідниця відмічає, що з віком особистісна ідентичність дітей стає більш визначеною, диференційованою і починає вибудовуватися в певну структуру. Важливим моментом є той факт, що у дітей, що мають найбільш диференційоване і відносно усвідомлене уявлення про себе, суб'єктивні, оціночні та особисті категорії поєднуються з об'єктивними, що дає можливість співвіднести себе з

узагальненими об'єктами ідентифікації, заданими іншими, та виявити свої індивідуальні відмінності [24].

Дослідження вченої підтверджують, що у дітей спостерігається дві тенденції у розвитку особистісної ідентичності – розвиток диференційованості та усвідомленості (пов'язаної передусім із розвитком інтелекту) та розвиток цілісності, заснованої головним чином, на сприйнятті себе та несуперечливості уявлень про себе. Щодо переживань, вони сприяють процесу становлення змісту особистісної ідентичності. Під цим впливом її структура стає реалістичною та відповідає тим формам, які задаються соціальним оточенням [8].

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що особистісна ідентичність формується під впливом трьох так званих просторів: соціальний, гендерний та особистий, які подано у схемі 1.1.

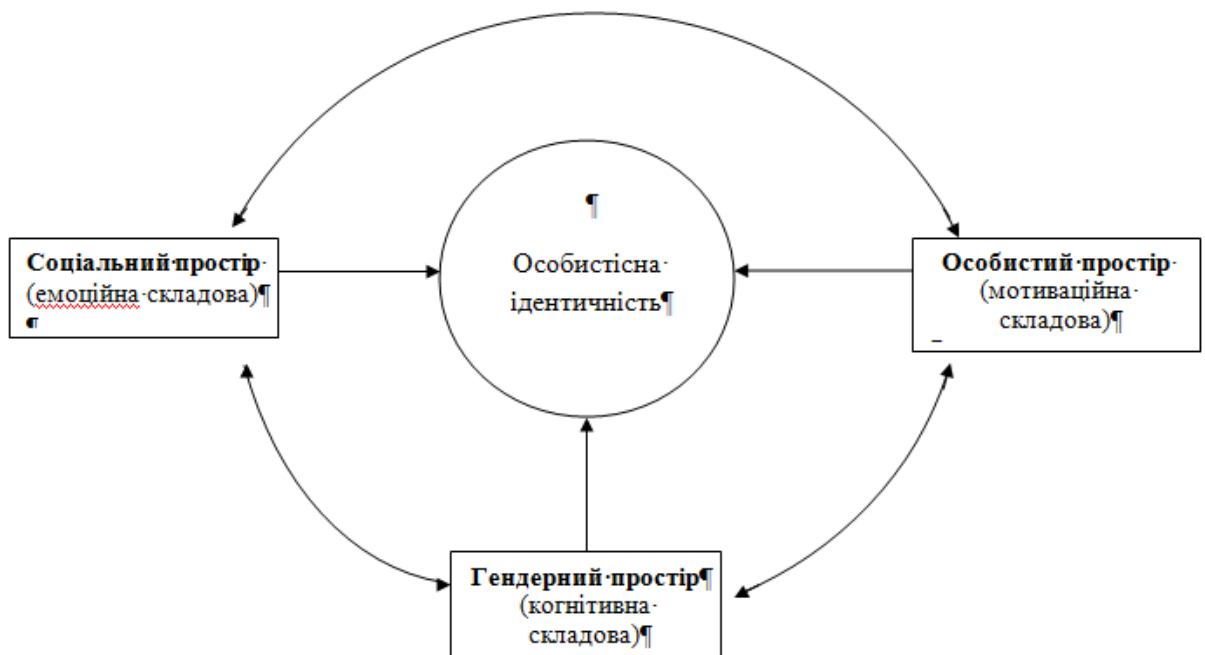

Схема 1.1. Вплив на формування особистісної ідентичності.

Вивчення досліджень дає змогу визначити основні та опосередковані чинники впливу на виховання особистісної ідентичності, які умовно поділяються на соціальні, особистісні та гендерні (як окрема категорія впливу).

Так, до соціальних чинників впливу відносяться: вплив сімейного виховання, оцінка дорослих, рівень соціальної ідентичності та інші. До особистісних чинників впливу відносяться зміст Я-концепції, рівень мислення, самооцінка та інші. Гендерний чинник є передумовою виховання особистісної ідентичності [26].

Отже, проблема ідентичності вивчалася багатьма вченими, та продовжує вивчатися і до сьогоднішнього дня. Неоднозначність у підходах до вивчення цього феномену зумовлена не тільки методологічною позицією авторів, а й розбіжностями розуміння цього поняття. Це підтверджено різноманітністю теорій і підходів, характерних для його тлумачення, що зумовлено складною інтегративною природою ідентичності.

1.2. Сутність, структура та зміст особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

Вивчаючи питання структури ідентичності дитини, на основі аналізу теорій ідентичності зазначаємо, що головними компонентами ідентичності є індивідуальна, або «Я», ідентичність (включає рольові ідентичності), і колективна, або «Ми», ідентичність (яка включає групові ідентичності і соціальні категорії [14]. Особистісну ідентичність дитини визначаємо як набір рис або інших індивідуальних характеристик, що відзначаються постійністю, або принаймні наступністю у часі й просторі, яка дозволяє диференціювати індивіда від інших людей. Соціальна ідентичність визначається як «частина «Я-концепції», що виникає на основі знань дитини про свою причетність до соціальної групи разом з емоційною значущістю та цінністю членства у цій групі» [36].

Образ «Я» (або «Я-концепція») містить як усвідомлення своїх фізичних, розумових, моральних, особистісних, гендерних властивостей, самооцінки, а також суб'єктивне ставлення до зовнішніх чинників та людей, що оточують. Сформованість у дитини вміння вибудовувати свої взаємини з педагогом та однолітками є важливим показником на шляху формування особистісної ідентичності [15].

Вихователь, який систематично спостерігає за поведінкою дітей у групі закладу дошкільної освіти, знає, хто з них уміє спокійно і по-діловому звернутися до дорослого із запитанням, попросити в товариша допомоги або запропонувати свою, узгодити власні інтереси з інтересами однолітків у грі чи іншому виді діяльності; хто обирає в іграх лише найпривабливіші ролі шляхом умовляння, примусу чи конфліктуючи, а хто задовольняється будь-якою роллю, не вміє відстоювати себе і свої інтереси; хто взагалі не готовий брати участь у спільній діяльності через боязкість або комунікативну пасивність [37].

У своєму індивідуальному житті діти, як і дорослі, переживають багато складних проблем, які їм важко, а іноді й неможливо розв'язати. Це змушує їх хвилюватися, страждати, долати труднощі, радіти досягнутим результатам. Непросто розгортаються їх взаємини з ровесниками і дорослими. Те, що сторонній людині може видатися дрібницею (причини бійки, плачу, радощів), для дитини на цей час є сенсом життя. Якщо педагог не помічає емоційно-сміслових особливостей життя дітей, він може припуститися значних помилок у роботі з ними (І. Бех, Н. Гавриш, Т. Поніманська, О. Савченко) [47].

Не всі діти старшого дошкільного віку займають однакове положення у групі. Серед них є такі, які почувають себе вільно: вони активні, ініціативні, веселі, охоче допомагають іншим, діляться з ними тим, чим можуть, їх люблять ровесники, біля них згуртовуються. Немало є і байдужих, пасивних, агресивних, боязких дітей. Часто бувають у групах і діти, яких не люблять. Причиною цього можуть бути їх зовнішній вигляд (невміте обличчя, брудні руки і ніс, недбалий одяг), особливості поведінки і дій (недостатня кмітливість,

вайлуватість, повільність, вередування, плаксивість, забіякуватість), риси характеру (відлюдькуватість, дратівливість) тощо.

У процесі спільної діяльності, інших видів взаємодії діти обмінюються пізнавальною, оцінною інформацією (думками, почуттями, враженнями), що дає їм змогу узгоджено планувати, реалізовувати, контролювати, коригувати свої дії, задовольняти особистісну потребу одне в одному [50].

Найхарактернішою особливістю спілкування є розкриття суб'єктивного світу однієї особи для іншої. Така діяльність має надзвичайно важливе значення для дитини, яка починає відкривати для себе складний і багатоманітний соціум. Їй доводиться шукати відповіді на багато запитань, долати різноманітні проблеми, для чого не вистачає особистих можливостей, що спонукає її весь час апелювати до дорослих і ровесників. У спілкуванні дорослий підтримує і заохочує пізнавальну ініціативу дітей, сприяє їхньому емоційному залученню до дослідження навколишнього світу. Позитивний досвід взаємин із дорослими підвищує інтерес дітей до навколишнього світу, урізноманітнює прийоми його обстеження, активність і наполегливість у розв'язанні завдань.

Для дітей дорослий є особливо авторитетним, та впливає на його психічний розвиток. Серед значущих дорослих, найближчою людиною для дитини є матуся. З нею він найчастіше спілкується, ділиться враженнями, її найкраще слухається. Свої вередування як своєрідний засіб встановлення контактів з дорослими діти найчастіше адресують матерям і бабусям. Ставлення до вихователя діти старшого дошкільного віку мотивують по-різному. Вони часто беруть за основу особисте ставлення вихователя до них (подарувала іграшку), а також його знання і вміння (знає багато казок, все вміє робити), моральні якості вихователя (ласкава, завжди строга), вияви довіри до них, підтримання їхньої самостійності (дозволяє книги підклеїти, чергувати у куточку книги) [32].

Здебільшого діти дають позитивну характеристику педагогу та його моральним якостям. Однак вони ще рідко оцінюють його з огляду на увагу до всіх дітей (водить на прогулянки, годує).

Ставлення дітей дошкільного віку до вихователя залежить від особливостей особистісного розвитку, місця серед однолітків. В активних, ініціативних дітей воно більш усвідомлене і має різноманітніші мотиви. На ставлення дітей до вихователя впливає і те, як про нього висловлюються авторитетні для них дорослі. Має значення і стиль спілкування вихователя: діти прихильніші до тих, хто дотримується демократичного стилю взаємодії з ними (О. Алеко, Ю. Богинська, Л. Кононко, В. Кузь, І. Макаренко, І. Рогальська).

Загалом дитина сприймає вихователя як моральний зразок, незалежно від його емоційної привабливості, часто наслідує навіть у дрібницях («ефект ролі»). Таке наслідування особисто осмислене і не є простим копіюванням вихователя. Діти фіксують певні поведінкові штампи дорослого, що свідчать про його владу. Зображуючи у своїх імпровізованих інсценізаціях вихователя, вони сідають на стілець і повторюють його жести; обравши роль конкретного, навіть неагресивні, спокійні діти дозволяють собі окрик, суворі інтонації, осуд однолітків. Рольовий стереотип вихователя в очах дітей зумовлюється також ореолом «непогрішності» – приписуванням йому особливих якостей, здібностей, умінь. Наслідком цього є некритичне сприйняття дошкільниками висловлювань, оцінок, дій, вад характеру, недоліків поведінки, помилок вихователя [40]. Такий взаємозв'язок відносин з педагогом відіграє важливу функцію в особистості дитини, і власне формує і виховує особистісну ідентичність, оскільки вихователь – це перша людина після батьків.

Проте, на особистісну ідентичність не менш впливають і відносини з однолітками. Учені (А. Атанасова, О. Вукова, Л. Голубєва, Г. Гриднєва) відмічають, що взаємовідносини дітей дошкільного віку з однолітками багато в чому відрізняється від взаємовідносин з дорослими. Взаємовідносини дітей одне з одним емоційно яскравіше, сповнені фантазії, навіть багатші лексично, супроводжуються різними інтонаціями, вигуками, кривляннями, сміхом тощо. У таких контактах відсутні суворі норми і правила, способи поведінки, яких вони змушені дотримуватися під час спілкування з дорослими.

У контактах з товаришами їхні ініціативні висловлювання переважають над висловлюваннями-відповідями, оскільки дитині важливіше висловитися самій, ніж когось вислухати. А тому бесіда з однолітками рідко вдається дошкільникам, бо кожний говорить про своє, не вислуховуючи співрозмовника, перебиваючи його [43].

Важливим для розуміння сутності процесу виховання особистісної ідентичності є розуміння цього поняття «ідентичність», яке нерозривно пов'язано з особистістю і в залежності від аспекту його вивчення цього поняття, можна судити про те, який зміст вкладають дослідники в цей термін. Вітчизняні та зарубіжні дослідники вивчаючи особистісну ідентичність, розглядають різні фактори впливу на її формування в період старшого дошкільного дитинства.

Так, у своїх дослідженнях Р. Мороз запевнює, що формування ідентичності дитини безпосередньо залежить як від адекватної батьківської позиції – оптимального співвідношення батьківського піклування, контролю, обмежень, вимог, емоційної підтримки, прихильності і психологічної дистанції, так і від збалансованості сімейної системи в цілому [40].

На думку О. Кононко та О. Рейпольської, на якість розвитку особистісної ідентичності дитини дошкільного віку, можуть впливати перші висновки про життя, власна цінність у порівнянні з іншими, інтерпретація послань батьків у висловлюваннях, позиція у структурі сім'ї, відповідно до чого у дитини формуються унікальні способи міжособистісної взаємодії в подальшому житті [28].

Отже, виховання особистісної ідентичності дитини старшого дошкільного віку обумовлена співвідношенням положенням дитини в системі людських відносин, і перш за все, в системі сімейних відносин, та вже сформованими психологічними особливостями в період дитинства. Ментальні характеристики сім'ї відображають певні параметри сімейної системи, особливості батьківсько-дитячих відносин і є психологічним інструментом впливу сім'ї на якість розвитку особистісної ідентичності дитини старшого дошкільного віку [38].

У концепції Е. Гідденс ідентичність – це два полюси: з одного боку, абсолютне пристосуванство (конформізм), з іншого – замкнутість на себе. Дослідник пропонує поняття «спільної ідентичності», характеризуючи її як часто неусвідомлювану впевненість в приналежності до якого-небудь колективу, загальні почуття і уявлення, що розділяються членами колективу та пов'язує ідентичність соціальною структурою, як соціальні інститути формують особистісну ідентичність індивідів, забезпечуючи відносно стійкий соціальний порядок [2].

Таким чином, в рамках соціологічного підходу до дослідження ідентичності визначається, що в свідомості кожної дитини соціальний рівень ідентичності взаємодіє з індивідуальною (особистісною) ідентичністю. У взаємодії з соціальним світом людина засвоює поняття, за допомогою яких пізнає потім себе як особистість у зв'язку з чим слід говорити про діалектичний взаємозв'язок індивідуальної та соціальної ідентичності та безпосередній вплив одне на одне.

Аналізуючи особливості гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, більшість дослідників (О. Кононко, О. Рейпольська, О. Кікінеджи) наголошують, що до п'яти років діти не усвідомлюють постійності статі повністю. Тобто вони ще не досить чітко розуміють, що стать з віком не змінюється навіть у разі зміни одягу, зачіски чи інших зовнішніх ознак [16, 18, 34]. Проте, саме у старшому дошкільному віці діти вже починають розуміти більш абстрактні психологічні складові гендерних стереотипів. Вважається, що хлопчики мають бути сильними, гамірливими, та розумними. Натомість дівчатка – спокійними, вихованими, чемними, слухняними. Саме розуміння цих якостей приходить пізніше, вочевидь тому, що відмінності у поведінці жінок і чоловіків виявляються і спостерігаються рідше, ніж відмінності у одязі або характері праці.

Тож, у старшому дошкільному віці відбувається поєднання усвідомлення власної статевої належності та сексуальної орієнтації, гендерних переваг, тобто гендерна ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості, будучи в

основі становлення особистісної ідентичності. Згідно досліджень у дітей формується все більш стійке уявлення про себе, почасти як відображення ставлення з боку оточуючих. У міру того, як уявлення дитини про себе стають все більш реалістичними, вона починає враховувати їх при організації своєї поведінки. З віком у дітей з'являється все більш точне і повне уявлення про свої фізичні, інтелектуальні та особисті якості. Вони приписують собі все більше відмінних рис, що веде до уточнення та ускладнення їхнього «Я» [22; 23].

У психологічній літературі зустрічаємо, що самооцінка особистості – це оцінка людиною своїх якостей, себе, рівня успішності власної діяльності, своєї особи іншими людьми, виходячи з системи цінностей людини. Самооцінка є суб'єктивним утворенням в людській психіці, що є відображенням норм, що існують в суспільстві та в міжособистісних відносинах [42].

Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, із прагненням людини знайти своє місце у житті, ствердити себе як члена суспільства в очах навколишніх і у власних. Під впливом оцінки навколишніх в особистості поступово складається власне ставлення до себе і самооцінка власної особистості, а також окремих форм своєї активності: спілкування, поведінки, діяльності, переживань.

Уявлення про структуру ідентичності, як системи, що визначається конфігурацією та характером стійких зв'язків між структурними елементами ідентичності, які забезпечують її цілісність та само тотожність, дозволяє виділити *три компоненти*: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Усвідомлюємо, що у реальному житті діапазон індивідуальних відмінностей особистісної ідентичності набагато ширший, але диференціація дозволяє врахувати основні відмінності та будувати стратегії виховання на основі особистісно-зорієнтованого підходу [33].

Когнітивний компонент. У сучасній психологічній літературі ідентичність особистості розглядається часто як когнітивна структура: «Я-концепція», «когнітивна організація», «суб'єктивна схема», «категоріальна

система знань», «внутрішня конструкція», «сприйняття себе», «суб'єктивні подання про себе» – яка безсумнівно впливає на поведінку особистості.

Так, когнітивний компонент передбачає усвідомлення дитиною приналежності до певної статі відповідно до власних анатомо-фізіологічних ознак, власних гендерних характеристик, вміння описати їх за провідними зовнішніми ознаками, поведінковими проявами. Процес формування гендерної ідентифікації у дітей є найстійкішим стрижневим елементом самосвідомості. З віком обсяг і зміст цієї ідентифікації змінюються, причому це часто пов'язане з розумовим і соціальним розвитком дитини. Дитина починає усвідомлювати власну стать, пізніше, досить чітко розрізняє стать оточуючих людей (однолітків, дорослих), асоціюючи її за суто зовнішніми ознаками, наприклад, одягом. Так, хлопчики помічають свою схожість з батьком чи іншими чоловіками, починають відносити себе до тієї самої групи. Усвідомлення того, що він належить до тієї ж категорії, сприяє утвердженню дитини в своїй приналежності до тієї чи іншої статі. Діти домагаються цього шляхом наслідування дорослих.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає оцінку (самооцінка) рис особистості та властивостей рольової поведінки шляхом співвіднесення їх із еталонними моделями.

Емоційно-ціннісний компонент особистісної ідентичності не залежить від віку. Більшості дітей властиве прийняття себе, що є необхідною умовою особистісного зростання й успішної соціалізації дітей. Емоційно-ціннісний компонент особистісної ідентичності залежить від особистісних особливостей дітей, і їх відносин з близькими дорослими. У роботі О. Беляєвої було показано, що емоційно-ціннісний компонент особистісної ідентичності практично не залежить від знань про себе, і переважно пов'язаний з оцінкою оточуючих [22].

Емоційно-ціннісний компонент особистісної ідентичності забезпечує здатність дитини охарактеризувати себе, дати собі оцінку стосовно сім'ї та соціуму. Оцінка дошкільником самого себе переважно залежить від оцінки

дорослого. Завищена самооцінка спотворює уявлення дитини про свої можливості в бік перебільшення результатів.

Поведінковий компонент особистісної ідентичності розглядається як дієвий вияв змісту ідентифікування. Поведінковий аспект особистісних якостей суб'єкту та конкретні дії, які відображають поведінку суб'єкту впливу та ідентифікування дитини. Поведінковий компонент складається з реалізації власної ідентичності згідно з об'єктом, вдосконалення або зміна особистісних якостей, пов'язаних з об'єктом бажаного ототожнення – практичну активність, самостійність, рефлексію власної поведінки відповідно до того чи іншого суб'єкту ототожнення.

Отже, особистісна ідентичність дитини старшого дошкільного віку виховується під впливом багатьох індивідуальних факторів: батьківська позиція; взаємодія дитини та соціального оточення, в якому формується соціальна ідентичність дитини, та відбувається виховання особистісної ідентичності.

Старший дошкільний вік засвідчує значні досягнення дитини, набуті у молодшому віці і засвідчують зростаючі потреби і можливості, причому не лише фізіологічні, а й соціально-психологічні. Розвиток самостійності дитини у цей час супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній діяльності із ними. Прагнення до позитивної оцінки, підтримки і схвалення, своїх дій сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм [39].

У цей віковий період становлення особистісної ідентичності дитини актуальною є її здатність усвідомлювати зміни у власному житті, нові функції, соціальні ролі, виявляти приязне ставлення до інших людей, орієнтуватися в навколишній дійсності, адаптуватися до перебування у закладі дошкільної освіти [5].

Таким чином, період старшого дошкільного віку є фундаментальним у виховання особистісної ідентичності. Від того, наскільки успішно буде відбуватися формування соціально-психологічних механізмів особистісної ідентичності на цьому віковому етапі, залежить успіх особистісного зростання

дитини на наступних етапах дорослішання. Тому важливо забезпечити узгодженість соціального й педагогічного впливу, конкретної педагогічної допомоги, урахування різних факторів, які впливають на виховання особистісної ідентичності.

1.3. Обґрунтування педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти

У сучасній педагогічній науці усталився погляд на дошкільний вік як на вік потенційних можливостей розвитку адаптаційних механізмів дитини, вміння адекватно сприймати навколишню дійсність та гармонійно поводитися у нових соціальних умовах. У цей віковий період становлення особистості дитини актуальною є її здатність усвідомлювати зміни у власному житті, нові функції, соціальні ролі, виявляти приязне ставлення до інших людей, орієнтуватися в навколишній дійсності [20].

З перших днів життя дитина починає поступово опановувати соціальний досвід. Макрокосм цього світу на перших порах зведений до середовища сім'ї, яка передусім несе відповідальність за виховання дитини. Глибинний зміст, масштаб і сила цієї відповідальності обумовлені соціальним статусом сім'ї [12].

Безсумнівно, процес соціальної ідентифікації, формування особистості, власне особистісної ідентичності починається з сім'ї. Головною особливістю сім'ї є її особливий емоційний мікроклімат, завдяки якому у дитини формується ставлення до себе, визначається почуття самоцінності, а також ставлення до інших людей. Крім цього, у дитини формуються ціннісні орієнтації, світогляд

дитини в цілому, її поведінка в різних сферах суспільного життя. Саме батьки є першими, з ким ідентифікує, ототожнює себе дитина [48].

Сучасні вчені (А. Богуш, Н. Гавриш, С. Ладивір, Т. Поніманська) визначають заклад дошкільної освіти як педагогічну систему, яка вимагає узгодження та координації усіх її компонентів, сукупності взаємопов'язаних між собою засобів, методів і процесів, що мають нові якісні ознаки, необхідні для створення педагогічно виваженого впливу на соціальне становлення особистості дитини. Завдяки розширенню діапазону соціалізаційного впливу на особистість за рахунок залучення педагогічним колективом закладу потенціалу суспільного довкілля та природного середовища, заклад дошкільної освіти стає відкритою системою, що надає можливості спеціально змодельовати умови для проявів дитиною позиції суб'єкта соціалізації [9, 10]. Сучасний заклад дошкільної освіти є місцем, де дитина отримує можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш значущими та близькими для її розвитку сферами життя.

На основі цього, до головних принципів організації освітньої роботи Т. Поніманська відносить [46]:

- єдність формування в дітей уявлень про соціальну дійсність як частину навколишнього світу, що відображає діяльність і взаємини людей;
- виховання усвідомленого бажання брати участь у житті людей, що їх оточують, як необхідну умову засвоєння дітьми соціального досвіду;
- достовірність та педагогічну доцільність у відборі знань про людей;
- комплексність застосування різних видів діяльності дітей у формуванні активного ставлення до світу людей; використання прикладу дорослого як носія знань, норм, цінностей.

Період дошкільного дитинства є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних механізмів соціальної ідентичності на цьому віковому етапі, залежить успіх соціалізаційного процесу не тільки в період навчання у школі, але й у життєвому самовизначенні особистості [17].

Дошкільне дитинство розглядається А. Богуш, Н. Гавриш, О. Рейпольською як: самоцінний етап життя людини; етап підготовки до наступного періоду життя – шкільного дитинства; період, протягом якого формуються не тільки передумови, а й провідні риси особистості, що визначатимуть її спрямованість, поведінку і діяльність протягом усього життя (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Рейпольська та інші). Заклади дошкільної освіти сприяють початку процесу самореалізації особистості, її творчої активності, самостійності, ініціативності на ранніх етапах її становлення і розвитку.

Сучасний заклад дошкільної освіти забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту. Крім того, він задовольняє потреби громадян відповідної території у здобутті дошкільної освіти; забезпечує відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) [5]; створює безпечні та нешкідливі умови розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та забезпечує їх дотримання; формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки; сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному та фізичному розвитку дітей; здійснює соціально-педагогічний патронат, взаємодію з сім'єю; є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку; здійснює інші повноваження відповідно до статуту закладу дошкільної освіти [17].

Парадигмою особистісно-орієнтованої освіти культивується особистісна сторона діяльності дитини, її соціальний досвід, переживання як засіб існування особистісного досвіду. Особливістю ситуації соціального досвіду в дітей дошкільного віку є те, що емоційні переживання випереджають осмислення соціального впливу.

Із вступом до закладу дошкільної освіти в мікросередовищі дитини з'являється важливий дорослий – вихователь. Діти у спілкуванні з ним ще знаходяться у серйозній залежності його оцінки, авторитету. Тому саме

вихователі – одні з перших після батьків, кого підсвідомо наслідують та з ким уподібнюють себе дошкільники. Від спілкування з вихователем, його поведінки, значним чином залежить процес ідентифікації дитини. Деякі дослідники відзначають, що в дошкільному дитинстві виховувати дитину повинні педагоги, власний рівень розвитку особистості яких достатньо високий, адже «особистість формує особистість».

Досліджуючи становлення і розвиток соціального досвіду дитини, О. Кононко особливо акцентувала увагу на провідній ролі вихователів закладів дошкільної освіти у цьому процесі. На її думку, дошкільник – здібний наслідувач науки дорослих, тому вихователі відповідальні не лише за свої вчинки, а й за слова, тональність голосу, погляди, жести. Малюка виховують як соціальну істоту звички, система цінностей та переваг, спосіб життя. Отже, найважливішим чинником гармонійної соціалізації дошкільника є не стільки правильні настанови і повчання, скільки реальні вибори, які повсякчас здійснюються в соціальному життєвому просторі [26].

Шляхом природних чи штучно створених обставин (організована діяльність – гра, заняття) заклад дошкільної освіти створює соціальні ситуації, які допомагають дитині ідентифікувати себе як особистість та виявити актуальний обсяг її соціального досвіду та поширити його. Організація загальної діяльності та «побут» дитячого колективу закладу дошкільної освіти змушує дітей переживати ситуації осмислення ставлення до себе, до власного вибору, до людей, до природи тощо. Цілком переконані, що насичене та раціонально обладнане предметно-ігрове та природне розвивальне середовище є місцем для ігор дітей й стимулом, спонуканням до саморозвитку та самостійності. Особливе місце у предметно-ігровому середовищі відводиться дидактичним, розвивальним матеріалам, які використовуються цілеспрямовано для активізації мисленнєвих процесів дитини та переслідують чітку мету – формування тих чи інших навичок, виховання тієї чи іншої моральної якості тощо.

Таким чином, створюються ситуації самовизначення в соціумі. Обираючи рішення в ситуаціях самовизначення, дитина подумки «переглядає» свій минулий досвід, пригадує, як раніше вчиняла в подібних випадках і які були наслідки. Тобто механізм самовизначення в соціумі полягає у здійсненні вибору між своїми особистісними інтересами й інтересами інших людей: однолітків чи дорослих.

Безсумнівно, у роки дошкільного дитинства роль дорослого у соціалізації та процесі визначення дитини себе як особистості залишається провідною: дитина орієнтується на дорослого, на його оцінки, знання, вчинки. Водночас, процес входження дитини в організоване суспільство не може обмежуватися лише тим соціальним досвідом, якого вона набуває у взаємодії з дорослими людьми. Важливою умовою соціального розвитку особистості протягом дошкільного періоду дитинства є присутність інших дітей, які задовольняють найважливіші дитячі потреби в спільній діяльності, спілкування, емоційному контакті. Вливаючись в дитячий колектив, дитина опиняється в середовищі хлопців та дівчат, які грають, займаються разом та організують побут. Тому перша ідентифікація, яка відбувається у свідомості дитини – це усвідомлення своєї належності до певної гендерної групи, яка відповідає вже нав'язаному дитині гендерному стереотипу. Розуміння дітьми старшого дошкільного віку статевих відмінностей ще залишається обмеженим. Тож покликанням закладів дошкільної освіти є організувати, систематизувати та розширити знання дитини стосовно статі, надати процесу ідентифікації себе з певною гендерною групою вірний вектор.

Оскільки гендерна ідентичність є базовою структурою ідентичності, дослідники відзначають, що формування гендерного стереотипу в дошкільні роки залежить від загального інтелектуального розвитку дитини, і цей процес протікає під впливом соціально підкріплюваних вправ, а пов'язаний з проявом само-ідентифікації. Дитина дошкільного віку засвоює уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, потім визначає себе як хлопчика чи дівчинку, після чого намагається узгодити поведінку з уявленнями власної

гендерної ідентичності. Гендерна ідентичність – незакінчений результат. Протягом життя вона наповнюється різним змістом залежно від соціальних і культурних змін, а також від власної активності особистості [13].

Заклади дошкільної освіти мають на меті виховувати дитину самостійною відповідальною особистістю, яка здатна критично мислити, активно взаємодіяти із суспільством, покликані створювати передумови для формування соціально зрілої особистості, яка відповідає критеріям вільного, гуманістичного та демократичного суспільства, здатної здійснювати вибір, ідентифікувати себе в оточуючому середовищі [25].

Саме тому, сім'я та середовище сучасного закладу дошкільної освіти здатне забезпечити обґрунтування педагогічних умов виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку:

- 1) забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей);
- 2) створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у старших дошкільників особистісної ідентичності;
- 3) підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності та способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку.

Отже, стосовно першої педагогічної умови – забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей) – зазначаємо, що особистісна ідентичність формується під впливом як особистісних (зміст Я-концепції, самооцінка), так і соціальних (середовище сім'ї, ЗДО) факторів. Тому виховання особистісної ідентичності відбувається у освітньому середовищі сім'ї та закладу дошкільної освіти, де забезпечена взаємодія дитини з дорослим, дитини з дитиною під час спілкування, гри, організованої спільної діяльності, та дитиною з групою дітей.

Специфіка сучасного закладу дошкільної освіти сприяє процесу входження зростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних

відносин, прищеплення навичок практичного життя, її індивідуалізації, соціалізації і вихованню ідентичності. В цій взаємодії відіграють роль дорослі, а саме батьки, та вихователі, а також і самі діти. Найближчі дорослі створюють певну виховну просту атмосферу, що відповідає умовам раціонального дозування позитивних і негативних переживань, що давало б дитині відчуття впевненості в собі і в людях, які її оточують. Дорослий з одного боку уособлює для дитини суспільство, займає центральне місце в світі дитини, виступає носієм знань, умінь, моральних цінностей, а з іншого – безпосереднім організатором виховного процесу. У спілкуванні з однолітками дитина постійно опиняється перед необхідністю реалізовувати на практиці норми поведінки щодо інших людей, застосовувати їх до різноманітних ситуацій. У спільній діяльності дітей безперервно виникає необхідність узгодження дій, вияву доброзичливого ставлення до однолітків, уміння відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети. Спілкування і спільна діяльність вправляють дітей у правильних вчинках, необхідних, щоб дитина знала норми поведінки і керувалася ними, впливають та формують зміст Я-концепції, формують самооцінку та впливають на формування особистісної ідентичності.

За особистісне орієнтованого виховання, в якому реалізуються суб'єктні стосунки між дорослим і дитиною, вона має вміти стати на позицію іншої. Причому це стосується не тільки дорослих, а будь-кого: однолітки, родичі, друзі тощо. Це і є механізм ідентифікації – коли людина «приміряє» на себе роль іншого і ідентифікує себе з даною моделлю (поведінки, слів, обставин тощо). Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в умовах дошкільного освітнього процесу – це форма педагогічного співробітництва між вихователем і дитиною дошкільного віку, під час якого педагог і діти об'єднані творчим діалогом із метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожного з учасників освітнього процесу, а також виявлення та реалізації їхніх кращих духовних якостей і творчого потенціалу. Таке педагогічне співробітництво забезпечує позитивне ставлення дитини до педагога в освітньому середовищі

дошкільного навчального закладу, творче об'єднання однолітків, успішне формування позитивних властивостей і якостей особистості, індивідуально спрямованих на саморозвиток.

Суб'єкт-суб'єктні взаємини мають ще одну перевагу: вони сприяють особистісному зростанню не тільки дошкільника, а й вихователя, створюючи умови для його самовдосконалення, самозбагачення. Як влучно відмічає І.Зимня, розвиток вихованця передбачає постійний саморозвиток педагога, який є умовою розвитку дитини. Для того, щоб спонукати дітей до позитивної роботи із самовиховання, сприяти їх особистісному зростанню, розвитку позитивної «Я-концепції», педагог сам повинен бути взірцем відповідної поведінки, що і визначить продуктивну педагогічну взаємодію. Так, освітній процес у ЗДО є не лише сукупністю послідовних і взаємопов'язаних дій педагога і вихованців, спрямованих на свідоме і міцне засвоєння системи знань, умінь, навичок пізнавальної або творчої діяльності, формування світогляду дитини, а й сукупністю послідовних і взаємопов'язаних перетворень у їхньому розвитку, що сприяють становленню особистісної ідентичності.

Розглянемо особливості суб'єкт-суб'єктних взаємин на рівні «дитина-дитина». Специфіка взаємин дитини старшого дошкільного віку з однолітками значно відрізняється від взаємодії з дорослими. Контакти дитини з іншими дітьми більш яскраво емоційно насичені, характеризуються відсутністю жорстких норм та правил, яких потрібно дотримуватися, спілкуючись із дорослими. З однолітками діти більш розкуті, частіше виявляють ініціативу, творчість, намагаються нав'язати власний зразок поведінки, демонструють свої уміння і здібності. Емоційне благополуччя значною мірою залежить від його статусу в системі міжособистісних взаємин. Статус дитини в групі значно впливає на формування ряду характерологічних рис, а саме доброзичливості, колективізму, дружелюбності, доброго самопочуття у дітей, які користуються симпатією більшості, і, навпаки, нетовариськості, пригніченості, самотності, якщо дитина не відчуває до себе симпатії оточуючих, її особистості, на ставлення до всього, що її оточує, і до самої себе. У ситуації формальної

рівності (всі діти є ровесниками і відвідують одну групу в закладі дошкільної освіти) зустрічаються діти з різними фізичними та психологічними задатками, розумовими здібностями, характером. Взаємини, які складаються у старшого дошкільника з іншими дітьми, залежать від соціальних, психологічних і біологічних характеристик самої дитини, стану її здоров'я, зовнішньої привабливості. Але найбільше статус дитини у групі залежить від вихователя (однолітки ставляться, як правило, до дитини так, як ставиться до неї вихователь).

Друга педагогічна умова – створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у старших дошкільників особистісної ідентичності – полягає в активному безпосередньому та опосередкованому емоційному впливові вихователя на вихованця, який виступає об'єктом ідентифікації для нього. Так, дитина у стосунках із дорослим засвоює соціальні норми поведінки та ототожнює себе з ним. Правильно побудована таким чином виховна ситуація має спонукати дитину до дії, формувати у дитини вміння співпереживати, стаючи на позицію іншого та ідентифікуючи себе з даною моделлю поведінки чи обставин або безпосередньо із суб'єктом дитини чи дорослого. Окрім того, це провідний компонент процесу співпереживання, розвинена форма якого має два пізнавальних компоненти: вміння вирізнити й назвати емоції, які переживають інші люди, і прийняти чужу позицію. Емоційний компонент – це здатність до душевного відгуку. Співпереживання завжди пов'язане з емоційними стосунками між двома суб'єктами. Це узагальнене емоційне ставлення до змісту ситуації, події, явища і є однією із властивостей, що регулює поведінку особистості.

Стосовно третьої педагогічної умови – підвищення рівня професійної і особистісної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності та способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку зазначимо, що: сукупність діяльнісно-рольових і особистісних характеристик педагога, що дозволяють йому на високому рівні формувати власну поведінку будучи прикладом і об'єктом для наслідування, не

загасити, а розвинути самостійність, активність дітей, надати їм право на здійснення власного вибору і збільшити ступінь їх свободи.

Професійна компетентність вихователя сучасного закладу дошкільної освіти характеризує його здатність виконувати професійні завдання діяльності на основі фахових знань і умінь, що інтегруються з розвитком особистісних професійно значущих якостей, серед яких провідними є любов до дітей, що поєднується з вимогливістю та комунікативністю. До компетенцій належать: оздоровчо-профілактична, діагностико-прогностична, плануюча, навчально-розвивальна, виховна, комунікативна, просвітницька, організаційно-педагогічна, контролююча і самовдосконалення. Педагогічна діяльність, яка є виховним і навчальним впливом педагога на дитину з метою її особистісного та інтелектуального розвитку, буде професійною, якщо діяльність носить навмисний характер, нею займається людина, яка володіє необхідними знаннями для її реалізації, педагогічна діяльність цілеспрямована.

До професійних функцій вихователя належить – створення педагогічних умов для успішного виховання дітей (пов'язана зі створенням розвивального середовища, тобто середовища, що спонукає дитину до активності, діяльності); забезпечення охорони життя, зміцнення здоров'я дітей, здійснення освітньої діяльності з дітьми (реалізується в плануванні роботи на основі програмно-методичної документації), діагностування дітей; участь у педагогічній освіті батьків, регулювання та погодження виховного впливу сім'ї та закладу дошкільної освіти, участь у дослідницькій роботі, самоосвіта. Щоб здійснювати педагогічну діяльність, педагог має володіти: знаннями, вміннями, здібностями, особистісними якостями, досвідом, освітою, мотивацією. Професійна компетентність – це інтегральна характеристика, яка визначає здатність педагога вирішувати професійні завдання та типові професійні проблеми, що виникають у професійної педагогічної діяльності, реальних ситуаціях. Завданнями педагогічної компетентності є такі: бачити дитину в освітньому процесі, проектування та організація педагогічного процесу, створення розвивального середовища в групі закладу дошкільної освіти, проектування і

здійснення професійної самоосвіти. Головна мета – надання допомоги вихователям і всьому педагогічному колективу в підвищенні та розвитку професійної компетентності для досягнення якісних результатів у своїй педагогічній діяльності. Для досягнення зазначеної мети необхідно виявляти початковий рівень професійної підготовки педагогів, а потім формулювати мету, планувати й організовувати методичну роботу з педагогами. Створення ефективних умов для професійного розвитку педагогів закладу дошкільної освіти та всебічного безперервного розвитку дітей, якості взаємодії із сім'єю визначає основні завдання:

1) навчання та розвиток педагогічних кадрів, управління підвищенням кваліфікації;

2) виявлення, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду педагогів;

3) підготовка методичного забезпечення для здійснення освітнього процесу;

4) координація діяльності закладу дошкільної освіти та сім'ї в забезпеченні всебічного безперервного розвитку вихованців;

5) координація діяльності закладу дошкільної освіти з іншими установами для реалізації завдань розвитку дітей і закладу в цілому;

6) аналіз якості роботи з метою створення умов для забезпечення позитивних змін у розвитку особистості вихованців через підвищення професійної компетентності педагогів.

Таким чином, осмислення результатів теоретичного аналізу та вивчення практичного досвіду стало основою для визначення й теоретичного обґрунтування педагогічних умов формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, як чинника успішної підготовки педагога та створення відповідних умов.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних основ та педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти дає можливість зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури схарактеризовано теоретичні основи формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, які вивчалася багатьма вченими, та продовжують вивчатися і до сьогоднішнього дня. Визначено сутність, структуру та зміст особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Неоднозначність у підходах до вивчення цього феномену зумовлена не тільки методологічною позицією авторів, а й розбіжностями розуміння цього поняття. Це підтверджено різноманітністю теорій і підходів, характерних для його тлумачення, що зумовлено складною інтегративною природою ідентичності.

2. Уточнено сутність поняття «особистісна ідентичність дитини старшого дошкільного віку», а саме – це внутрішня динамічна структура, яка інтегрує уявлення дитини про себе відносно інших людей та оточуючого середовища, утверджує, розширює та поглиблює визначення нею себе для себе та забезпечує цілісність і тотожність особистості.

3. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей; створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у старших дошкільників особистісної ідентичності; підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності та способів її виховання дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика рівнів сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти

У Базовому компоненті дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції (2021р.) – зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини; подано кінцеві показники набутих дитиною життєвих компетенцій перед її вступом до школи. Цей нормативний документ орієнтує освітян на цілісний і загальний розвиток дитини, підкреслює важливість закладення в дошкільному віці фундаменту для набуття в подальшому спеціальних знань та вмінь. Виконання вимог державного стандарту обов'язкове для всіх учасників освітнього процесу, кожного сучасного закладу дошкільної освіти. Визначено, що «сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення мети діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, вміння орієнтуватись у своїх основних правах і обов'язках» – характеризує дошкільну зрілість дитини та її психологічну готовність до систематичного навчання [5].

Метою констатувального етапу експерименту, який проводився на базі Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 1 «Ромашка» впродовж 2020-2021 рр., було виявлення поточного стану особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Окрім того, він був спрямований

на визначення ставлення та обізнаності дорослих (батьків та вихователів) та дітей із означеною проблемою.

Цей стан ми вивчали через аналіз основних виховних інститутів: сім'ї, (опитуючи батьків щодо їх обізнаності в темі виховання особистісної ідентичності) та закладу дошкільної освіти (провели опитування серед вихователів закладів дошкільної освіти щодо актуальності виховання особистісної ідентичності та його реалізації в освітній роботі).

В експерименті брали участь дві групи: експериментальна старша група «Пролісок». Для проведення дослідження було відібрано 21 дитину. До контрольної групи увійшли діти старшої групи «Ромашка». У дослідженні брали участь 21 дитина. Всього в діагностиці брало участь 42 дитини.

Для практичного вивчення формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку розроблено комплекс дій, що складались з певних дослідницьких процедур. Її призначенням є визначити особливості особистісної ідентичності для подальшого добору відповідних засобів формування та розвитку цих компонентів.

З метою діагностики сформованості у дітей старшого дошкільного віку особистісної ідентичності в нашому дослідженні було визначено й розроблено основні критерії та їх показники. Узагальнено вони подані в табл. 2.1. і 2.2., що надало змогу визначити рівень сформованості у дітей особистісної ідентичності.

Таблиця 2.1.

Критерії сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

Критерії	Показники
Когнітивний	Сукупність уявлень і знань особистості про себе, усвідомлення безперервності і тотожності власного Я. Усвідомлення дитиною власного гендера, та можливість ідентифікувати себе у власній діяльності, охарактеризувати власний настрій, обґрунтувати його причини.

Подовження таблиці 2.1.

Емоційно-ціннісний	Вплив емоційно-чуттєвої сфери дитини старшого дошкільного віку на процес ототожнення себе з суб'єктом дорослого, дитини, казкового героя чи представника професії. Емоційна стабільність, позитивно-ціннісне ставлення особистості до інших та емоційне ставлення до оточуючого.
Поведінковий	Активністю дітей у проявах ототожнення себе з іншими. До його показників ми віднесли практичну активність, самостійність, рефлексію власної поведінки відповідно до того чи іншого суб'єкту ототожнення.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

Рівень	Показник
Високий	Демонструє стійку зацікавленість бесідою, матеріалом, правильно визначає власний гендер, здатна охарактеризувати власний настрій, здатна пояснити і обґрунтувати вибір бажаного чи небажаного ототожнення себе з дорослим чи казковим героєм, усвідомлює соціальні ролі дорослих та ототожнює себе з ними; має адекватний рівень самооцінки, позитивне ставлення до дорослих (батьків, родичів вихователів) та однолітків, прагне наслідувати позитивному прикладу та уникати негативного, може навести відповідні приклади з мультфільмів та казок.
Середній	Не здатна охарактеризувати власні гендерні відмінності, неточно ідентифікує власний настрій, не здатна підібрати назву власним емоціям, не здатна пояснити прояви ідентифікації себе з однолітками чи дорослими. Має завищену або занижену самооцінку, не здатна проаналізувати поведінку однолітків чи казкових героїв.
Низький	Виявляє байдужість, незацікавлене ставлення до матеріалу і бесіди, недостатнє розуміння теми, потребує додаткових навідних запитаннях; має поверхові, обмежені знання про власні гендерні відмінності, соціальні ролі в сім'ї, закладі дошкільної освіти, суспільстві. Не здатна охарактеризувати власний настрій, має завищену або занижену самооцінку, не здатна обґрунтувати вибір ототожнення.

Мета констатувального етапу дослідження – виявити рівень сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Завдання даного етапу:

1. Підібрати засоби визначення рівня сформованості особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

2. З'ясувати вплив дорослих (вихователів закладів дошкільної освіти, батьків) на особистісну ідентичність дітей дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

3. Провести порівняльний аналіз у експериментальній і контрольній групах.

У процесі експерименту об'єктами дослідження виступали діти старшого дошкільного віку, на яких зосереджували основну увагу; педагоги закладів дошкільної освіти (вихователі), батьки дітей. Під час проведення дослідження забезпечувалися тісне співробітництво з усіма суб'єктами, задіяними у педагогічному процесі. Експериментальне дослідження охоплювало 42 дитини 5-6-го років життя, 4 вихователя закладу дошкільної освіти, 35 батьків.

Дослідження спрямовували на з'ясування загальної тенденції, одержання нових емпіричних даних, визначення закономірностей процесу розвитку особистісної ідентичності дітей дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти. Задля реалізації поставленої мети та вирішення окреслених завдань експериментальну роботу здійснювали у двох напрямках: робота з дітьми та робота з дорослими.

Перший напрям – зусилля спрямовували на виявлення у дітей старшого дошкільного віку: прагнення й здатності сформулювати певну думку та узагальнене судження про себе; розуміння індивідуальності власного імені, статевої належності; вміння порівнювати себе з іншими; співвідносити свої домагання з можливостями, успіхами та невдачами; орієнтування у власних чеснотах і вадах, прояв самоповаги, елементарної гідності, впевненості у своїх можливостях; усвідомлення і переживання свого минулого та сьогодення, орієнтування у майбутньому, пов'язування з ним своїх елементарних планів;

здатність до самооцінки, рефлексії власної поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Логіка дослідження на цьому етапі передбачала використання комплексу методів, який охоплював спостереження, бесіди, модифікований тест. Це дало можливість на основі виділення критеріїв і показників охарактеризувати типи особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Другий напрям спрямовували на дослідження впливу дорослих – педагогів закладів дошкільної освіти (вихователів) та батьків на особистісну ідентичність дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти. Для цього використано метод анкетування, що дав змогу отримати інформацію про особливості ставлення батьків, вихователів до проблеми особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку; з'ясувати, які умови створюють у родині та закладі дошкільної освіти для того, щоб зростаюча особистість могла орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Також передбачали дослідження особливостей взаємодії педагогів та дітей у процесі життєдіяльності, що суттєво впливає на розвиток входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати власні інтереси, бажання та дії з іншими членами суспільства.

Для визначення рівня сформованості особистісної ідентичності ми використовували модифікований тест М. Куна и Т. Мак Партленда «Хто Я?», поданий у вигляді анкети-опитувальника; тест «Сходинки» для визначення рівня оцінки власних якостей, позиціонування себе у соціумі та оцінки своєї особи найближчим авторитетним оточенням; малюнковий тест «Намалюй себе» та бесіду.

Тест (Додаток Г) містив 7 запитань. Перші три відповідають класичному варіанту тесту – «Хто Я?», проте попередньо ми зорієнтували дитину на сферу оточення та діяльність. Майже всі відповіді дітей на питання «Хто я?» зводилися до таких: веселий, розумний, слухняний, хороший, гарний,

нормальний, звичайний, ніякий, поганий, в залежності від сфери оточення и діяльності.

Так, на перше запитання «Хто Я?» всі однозначно називали своє ім'я. Наступним запитанням було визначення статі «Хто ти: хлопчик чи дівчинка?» Всі опитувані діти дали безпомилкову відповідь, правильно визначивши свою стать, утім, майже половина дітей одразу давали пояснення своїй відповіді, визначаючи свої зовнішні ознаки: «я дівчинка, тому що я маю довге волосся», «я хлопчик, тому що в мене є літаки та танки», «я дівчинка, тому що мама подарувала мені сережки», «я хлопчик, бо в мене футболка з машинами» тощо. Так, серед всіх опитаних дітей, 59 % хлопчиків та 41 % дівчат.

Отже, за результатами тесту ми зібрали показники соціального «Я», визначивши стать, приналежність до групи; комунікативне «Я», як сприйняття себе членом групи; фізичне «Я», де суб'єктивно вказано свої зовнішні дані; діяльнісне «Я», яке включає характеристики щодо само позиціонування під час різних видів діяльності, самооцінка здатності до діяльності; рефлексивне «Я», де описані особистісні якості, особливості характеру, індивідуальний стиль поведінки. Крім того, виявлена проблемна ідентичність, тих дітей, які не змогли дати відповідь на питання «Хто Я?».

Для дослідження рівня самооцінки дитини та її самоідентифікування в спектрі моральних якостей було проведено тест «Сходинки» (Додаток Д).

Тест проводився індивідуально. В основі – бесіда з дитиною з використанням певної шкали оцінок, на якій вона сама поміщає себе і ймовірно визначає те місце, куди поставити себе та куди її поставлять інші люди. В процесі проведення даного тесту, ми враховували, як дитина виконує завдання: відчуває коливання, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не давала пояснень свого вибору, ми задавали уточнюючі питання: «Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий?»

Стимулом тесту були малюнки сходів із сьома сходинками. На верхній сходинці позначено позитивну моральну якість. На найнижчій – протилежну негативну їй. Так, були подані такі пари якостей: хороший-поганий, добрий-

злий, розумний-дурний, сміливий-боязкий, сильний-слабкий, гарний-негарний, брехливий-чесний, дружній-недружній, сумний-радісний, ввічливий-неввічливий.

Пропонуючи розглянути малюнок дітям давалася така інструкція: «Подивися на цю драбинку. На найвищій сходинці стоять най...(гарніші, вихованіші, ввічливіші) діти. По середині сходів знаходяться діти, які іноді хороші, а інколи – погані. На найнижчій сходинці – найгірші, невиховані діти. На яку сходинку ти сам себе поставиш? А на яку сходинку тебе поставить мама? Вихователька?

Аналізуючи результати тесту, ми виділили 4 основні типи самооцінки: неадекватно завищена самооцінка, адекватна самооцінка та занижена самооцінка. В залежності від типу самооцінки дітей, їм характерні певні властивості виконання даного завдання. Це доцільно зобразити в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Характеристика типів самооцінки дітей старшого дошкільного віку

Характер виконання завдання	Тип самооцінки
Майже не вагаючись ставить себе на найвищу сходинку; вважає, що і мама, і тато, і вихователька поставили б його так само. Вибір пояснює: «всі кажуть, що я хороший»	Неадекватно завищена самооцінка
Після деяких роздумів і вагань ставить себе на найвищу сходинку, пояснюючи свої дії, називає якісь недоліки і промахи, але пояснює їх зовнішніми, незалежними від нього, причинами. На питання про оцінку його дорослими, позначає сходинку на одну нижче. Загалом пояснює свій вибір так: «Я завжди добрий. Злим іноді буваю, але всі також бувають злі»	Завищена самооцінка
Обміркувавши завдання, ставить себе на 2 або 3 сходинку, пояснює свої дії, посилаючись на реальні ситуації і досягнення, вважає, що оцінка дорослого така ж або трохи нижче	Адекватна самооцінка
Ставить себе на нижні сходи, ніяк не пояснюючі дії або посилаючись на думку дорослих «мама завжди на мене кричить, тому я поганий»	Занижена самооцінка

Утім, самооцінка дітей старшого дошкільного віку загалом реалістична, в звичних ситуаціях і видах діяльності наближається до адекватної. У незнайомій ситуації і незвичних видах діяльності їх самооцінка завищена.

Для практичного вивчення особливостей самосвідомості особистості служить тест «Автопортрет» (Додаток Е). Тест адаптований Р. Бернсом, який пропонував намалювати себе. Інструкція до цього завдання проста: намалюй себе. Діти виконували це завдання абсолютно навмання. Малювали простими олівцями, ручкою, кольоровими олівцями та фломастерами. Так, при аналізі зображень виявилось, що всі діти намалювали себе, правильно відобразивши стать і характерні цьому риси.

З метою визначення рівня обізнаності *батьків* щодо питання особистісної ідентичності, необхідності її виховання та власне визначення суб'єкту ідентифікації дитини із членами родини дітей, було проведено бесіду-опитування з батьками дітей старшого дошкільного віку (Додаток В). З батьками проводилася бесіда на батьківських зборах стосовно актуальності виховання особистісної ідентичності та усвідомлення дитиною факту ототожнення себе з конкретним прикладом (друзі, вихователь, батьки, родичі, герої мультфільмів). Отже, аналіз результатів опитування батьків показав, що загалом батьки орієнтуються в понятті особистісної ідентичності та здатні визначити з ким ідентифікують себе їх діти. Проте, способів впливу власне на процес становлення особистісної ідентичності власних дітей, батьки не знають.

Результати дослідження стану особистісної вихованості дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладу дошкільної освіти свідчать про значний вплив на нього характеру педагогічної взаємодії, власне вихователя як взірця для наслідування.

Так, нами була розроблена опитувальна анкета для вихователів (Додаток Б), яка складалася із 7-ми запитань. Важливість проблеми вони обґрунтували сприятливістю даного вікового періоду для формування відчуття причетності до навколишнього життя, життя в родині, колективі, для позитивного впливу на особистісне зростання дитини, на формування

правильного погляду на взірців для наслідування, на формування власної самооцінки та модель стратегії поведінки, на процес соціалізації та комплексного всебічного розвитку дитини в цілому.

Аналіз констатувального етапу нашого дослідження дав змогу виокремити, що на основі виділених критеріїв і показників визначилися рівні особистісної ідентичності дітей дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, які подаємо у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівні сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку (констатувальний етап, %)

Рівень особистісної ідентичності	Експериментальна група «Пролісок»	Контрольна група «Ромашка»
Високий	10%	14%
Середній	66%	57%
Низький	24%	29%

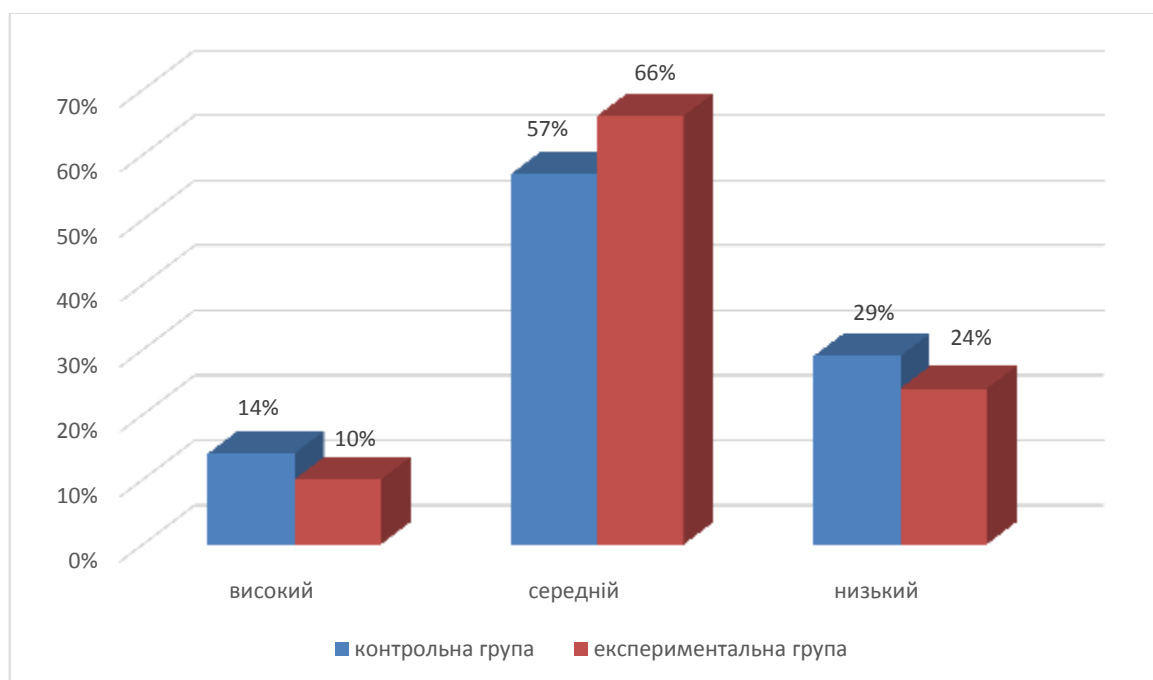

Рисунок 2.1. Діаграма рівнів сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку (%)

Високий рівень сформованості особистісної ідентичності у експериментальній групі становить 10%, в контрольній групі 14% у дітей

старшого дошкільного віку. Вони досить реалістичні в своїх бажаннях і прагненнях. Навколишнє середовище вони сприймають як дружнє і в цілому безпечне. Для них характерним є гармонійне поєднання уявлень про світ і себе, здатність до регуляції поведінки, навіть у несприятливих ситуаціях вони можуть не брати правило, але здатні їх виконувати, що підтримує їх впевненість в собі.

Середній рівень мають 66% дітей експериментальної групи, 57% дітей старшого дошкільного віку контрольної групи. Вони знають норми і правила, але не приймають їх і часто не виконують, вони не завжди задоволені власним становищем у колективі однолітків і ставленням до себе дорослих, тому відчують себе некомфортно у контактах з ними.

В експериментальній групі низький рівень зафіксовано у 24% дітей старшого дошкільного віку, у контрольній групі 29%. Вони погано знають норми і правила і не приймають їх. Навколишнє середовище вони сприймають як вороже. Жорсткі вимоги дорослих приймають за «нелюбов» до себе, що перешкоджає освоєнню правил і норм поведінки. Велика впевненість в собі проявляється в тому, що вони не бояться демонструвати негативізм і асоціальність у власній поведінці.

Можна зробити висновок про те, що усвідомлення себе і власної цілісності, унікальності себе як особистості дозволяють дітям оцінити саме суб'єктивні особистісні якості, які ще недостатньо виражені в змісті ідентичності та пов'язані з емоційної невизначеністю, а тому не відображаються у вербальних відповідях в тестах та бесідах.

Таким чином, підсумовуючи вищеописане, очевидно, що формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку має достатньо інертний процес, що зумовлено відсутністю цілеспрямованого виховного впливу. Аналіз опитувань та анкетувань дорослих визначив, що вони в цілому погоджуються із необхідністю виховання особистісної ідентичності, проте вони відчують брак методичного забезпечення, методичних порад для здійснення даного виховного напрямку.

2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку

Особистісна ідентичність є складним комплексним утворенням, що тісно пов'язане з усвідомленими уявленнями дітей про себе і навколишній світ, а також з нормами, цінностями і моральними еталонами, за якими діти оцінюють себе і вибудовують ставлення до себе. Той факт, що вже в старшому дошкільному віці діти усвідомлюють, ступінь їх прийняття дорослими і бажаність, позитивне ставлення дорослих до рис характеру і негативний до інших, привів до необхідності поєднувати в дослідженні різні засоби виховного впливу на формування особистісної ідентичності.

Мета формувального етапу дослідження полягала у впровадженні педагогічних умов особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, що мають реалізуватися комплексно.

У контексті нашого дослідження під педагогічними умовами розуміємо необхідні й достатні обставини, за яких освітній процес забезпечує виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Логіка наукового дослідження передбачає розкриття змістової характеристики запропонованих педагогічних умов.

Визначаючи педагогічні умови, ми зважали на те, що досягнення бажаного результату можливе лише у випадку інтеграції визначених нами умов. Кожна з означених умов конкретизована змістом і формами здійснення за етапами, на основі яких був розроблений напрям роботи по вихованню особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в процесі взаємодії родинного і суспільного виховання за трьома напрямками: робота з педагогами, робота з батьками та робота з дітьми.

Стосовно *першої педагогічної умови* – забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-

дорослий, дитина-група дітей) – ми враховували, що особистісна ідентичність формується під впливом як особистісних (зміст Я-концепції, самооцінка), так і соціальних (середовище сім'ї, заклад дошкільної освіти) факторів. Тому виховання особистісної ідентичності відбувається у освітньому середовищі сім'ї та закладу дошкільної освіти, де забезпечена взаємодія дитини з дорослим, дитини з дитиною під час спілкування, гри, організованої спільної діяльності, а також дитини з групою дітей.

Специфіка сучасного закладу дошкільної освіти сприяє процесу входження зростаючої особистості до широкого світу реальних соціальних відносин, прищеплення навичок практичного життя, індивідуалізації, соціалізації і вихованню ідентичності. В цій взаємодії відіграють роль дорослі, а саме батьки та вихователі, а також і самі діти. Найближчі дорослі створюють певну виховну просту атмосферу, що відповідає умовам раціонального дозування позитивних і негативних переживань, що давало б дитині відчуття впевненості в собі і в людях, які її оточують. Дорослий з одного боку уособлює для дитини суспільство, посідає центральне місце в світі дитини, виступає носієм знань, умінь, моральних цінностей, а з іншого – безпосереднім організатором освітнього процесу. У спілкуванні з однолітками дитина постійно опиняється перед необхідністю реалізовувати на практиці норми поведінки щодо інших людей, застосовувати їх до різноманітних ситуацій. У спільній діяльності дітей безперервно виникає необхідність узгодження дій, вияву доброзичливого ставлення до однолітків, уміння відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети. Спілкування і спільна діяльність вправляють дітей у правильних вчинках, необхідних, щоб дитина знала норми поведінки і керувалася ними, формують Я-концепцію, самооцінку та виховують особистісну ідентичність.

За особистісно-орієнтованого виховання, в якому реалізуються суб'єктні стосунки між дорослим і дитиною, вона має вміти стати на позицію іншого. Це стосується не тільки дорослих, а будь-кого: однолітки, родичі, друзі тощо. Це і є механізм ідентифікації – коли людина «приміряє» на себе роль іншого і

ідентифікує себе з даною моделлю (поведінки, слів, обставин). Реалізація першої педагогічної умови представлена в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Реалізація першої педагогічної умови

Суб'єктні стосунки	Мета	Засоби	Форми та методи
Робота з батьками	Формування готовності до виховного впливу на процес становлення особистісної ідентичності власних дітей	Серія зустрічей з батьками	Проблемно-аналітичні бесіди. Дискусія. Індивідуальні консультації Методичні рекомендації
Робота з дітьми	Забезпечити комунікацію дітей одне з одним	Серії занять з дітьми «Я та інші»	Спілкування, дидактична гра, вправи
Робота з вихователями	Психолого-педагогічний супровід батьків та дітей	Серія зустрічей з педагогами	Консультативна допомога; круглий стіл

Друга педагогічна умова – створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у старших дошкільників особистісної ідентичності – полягає в активному безпосередньому емоційному впливові вихователя на вихованця, який виступає об'єктом ідентифікації для нього. Так, дитина у стосунках із дорослим засвоює соціальні норми поведінки та ототожнює себе з ним. Вірно побудована таким чином виховна ситуація має спонукати дитину до дії, формувати у дитини вміння співпереживати, стаючи на позицію іншого та ідентифікуючи себе з даною моделлю поведінки чи обставин або безпосередньо із суб'єктом дитини чи дорослого. Окрім того, це провідний компонент процесу співпереживання, розвинена форма якого має два пізнавальних компоненти: вміння вирізнити й назвати емоції, які переживають інші люди, і прийняти чужу позицію. Емоційний компонент – це здатність до душевного відгуку. Співпереживання завжди пов'язане з емоційними

стосунками між двома суб'єктами. Розглянемо процес виховання особистісної ідентичності під час спеціально організованої діяльності:

Так, наприклад заняття, на тему «*Я. Хто Я?*» має на меті формувати у дітей поняття про себе як такого, вміння ідентифікувати себе відповідно до статі та віку, формувати первинні навички самоаналізу, вміння говорити та думати про себе. Розвивати інтерес до себе, свого імені. Закріплювати знання про те, що у кожної людини є своє ім'я, яке відрізняє його від інших людей. Формувати навички позитивного міжособистісного спілкування. Виховувати любов до себе, самоповагу, повагу до оточуючих.

Хід заняття:

Гра «Хто я?»: кожен з вас буде називати своє ім'я, хто він хлопчик або дівчинка, і яким він є. Наприклад: Мене звали Микита. Я хлопчик. Я сильний і сміливий. *(Кожна дитина встає і називає себе).*

Гра «Я – хлопчик, я – дівчинка»

Вихователь роздає кожній дитині два набори карток персонажів чоловічої і жіночої статі в різні вікові періоди життя. Діти дивляться на картки (немовля; малятко, дитина дошкільного віку, школяр, юнак (дівчина), доросла людина, та похилого віку, розкладають їх в порядку зростання – від наймолодшого до найстаршого, окремо для чоловічої статі та жіночої. Визначають себе. Хто ви? Діти називають своє ім'я.

Вправа «Мое ім'я». У нас у кожного є ім'я. Наприклад, мене звали ... *(вихователь називає своє ім'я, наприклад, Наталя Володимирівна).* Мама мене називає Наталя, Наталочка. А як вас батьки (бабуся, дідусь, родичі) називають? (Діти відповідають). А коли ви виростите, вас будуть називати по батькові. Наприклад, Тетянка, як звать твого тата? Олександр. Значить ти – Тетяна Олександрівна. А твого тата, Сашко, як звать? Валерій. Значить ти – Олександр Валерійович. (Діти називають своє повне ім'я).

Гра «Який я?» Ми з вами пограємо ще в одну гру. Я зараз буду називати різні якості. Якщо ви вважаєте, що це відноситься до вас – вставайте. Будьте уважні! *(Вихователь називає позитивні і негативні якості).* Добрий, веселий,

сміливий, сильний, ввічливий, жадібний, галасливий, сумний, спокійний, смішний, боягузливий, розумний, красивий, дурний, спритний, хороший тощо.

Заклучна частина.

Отже, сьогодні ми з вами говорили про ваші якості. Ви знаєте про себе – які ви – добрі, ввічливі, слухняні. А ще, ви тепер знаєте ваше повне ім'я та як вас можна називати лагідно.

Ще одна цікава тема бесіди із теми соціальної ідентичності:

Тема: «Я і мої друзі». Метою цього заняття було формувати у дітей поняття «дружба». Активізувати соціальні поведінкові навички в колі дітей закріплювати навички колективної гри. Розширювати словниковий запас. Вчитися аналізувати свою поведінку в контексті дружби та поведінки одне одного. Виховувати позитивні дружні якості, турбота у відносинах один з одним.

Хід заняття

1. Вступна частина

У садочку друзі всі

Я і ти, і ми, і ви

Добрий день, тому, хто зліва.

Добрий день, тому, хто справа

Ми – одна сім'я.

В цьому класі друзі всі:

Я і ти, і ми, і ви

Посміхнись, хто став праворуч

Посміхнись, хто став ліворуч

Ми – одна сім'я.

2. Основна частина

Скажіть, а хто такі друзі? Що роблять друзі? В садочку у вас є друзі? У вас друзі? Багато чи один? Хто ваші друзі? (діти по черзі відповідають). Сьогодні ми поговоримо з вами про дружбу. Дружба це добре?

Вправа «Який твій друг»

Давайте спробуємо скласти портрет наших друзів? По черзі дайте характеристику вашим друзям трьома словами, наприклад: Моя подружка Катеринка добра, розумна та гарна. (Діти характеризують друзів).

Вправа «Дружба у казках та мультиках»

Давайте пригадаємо з вами, де зустрічається дружба у казках та мультиках? Хто згадає? Пам'ятаєте такий мультфільм «Малюк та Карлсон», «Чебурашка та Крокодил Гена», «Бременські музиканти», «Кіт Леопольд». Як дружили герої цих мультфільмів? Що робили разом? Вони сварилися? Через що вони сварилися?»

А які мультки ви зараз дивитеся? Мультфільми «Тайо», «Фіксики», «Робокар Поллі», «Врумис» та інші Там є дружба?

Вправа «Сонечко дружби» (Що потрібно робити, щоб мати друзів? Яким потрібно бути? Люб'язним, поступливим, не образливим, ввічливим, дружнім, чесним).

Давайте складемо Сонце дружби. На дошці є сонце. А у вас тут промінчики. Давайте брати промінчик та встановлювати правило дружби? Наприклад: не сваритися з друзями (дитина, яка правильно відповіла кріпить промінчик до жовтого кола на дошку).

Діти придумують правила дружби та створюють сонце дружби.

3. Заключна частина.

Ми сьогодні говорили з вами про дружбу. Мати друга – це величезний скарб. Цінують ваших друзів та не губить їх.

Під час проведення кожного заняття діяльність педагога спрямовувалася на створення позитивної пізнавальної мотивації у дітей; організацію уваги; активізацію мовленнєвого досвіду і збагачення словникового запасу; формування способів оцінки дитиною власної діяльності.

Спеціально організовані заняття проводять фронтально: з дітьми старшого дошкільного віку 2 рази на тиждень тривалістю 25–30 хвилин.

Знання та уявлення закріплювали, уточнювали на інших заняттях і в повсякденному житті дітей у процесі організації та проведення виховних

дитячих соціально значущих заходів, серед яких були: власне діяльність дітей, тобто різноманітні види художньо-творчої діяльності, колективний перегляд мультфільмів з подальшою бесідою, дослідницька діяльність, тобто дослідження спостереження, опитування, організація соціально значущих справ («Допоможи дівчині», «Я – дорослий»).

Стосовно *третьої педагогічної умови* – підвищення рівня професійної компетентності вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності та способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку – зазначимо: сукупність особистісних характеристик педагога, що дозволяють йому на високому рівні формувати власну поведінку будучи прикладом і об'єктом для наслідування, не загасити, а розвинути самостійність, активність дошкільників, надати їм право на здійснення власного вибору і збільшити ступінь їхньої свободи.

Реалізація третьої педагогічної умови сприяло проведенню системи роботи підвищенню професійної компетентності вихователів ЗДО. Нами були проведені консультації на теми «Вихователь – зразок для наслідування», «Портрет ідеального вихователя», «Особистість сучасного вихователя». Особливо ефективними були семінари-практикуми на тему «Успішний вихователь», «Особистісна культура вихователя».

Окрім того, ефективними стали тренінги, як передбачали активну участь вихователя. Так, було проведено тренінги на тему: «Педагогічна культура вихователя», «Підвищення рівня професійної компетентності вихователя».

Експериментальне дослідження кількісних даних, одержаних завдяки впровадженню педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, подано у наступному підрозділі.

2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи

Для того, щоб запровадити розроблені нами на формувальному етапі педагогічні умови у практику, постала необхідність експериментальної перевірки їхньої ефективності у розвитку досліджуваного явища. Відповідно, на заключному етапі експериментального дослідження проводився контрольний зріз та здійснювався аналіз отриманих результатів.

На меті контрольного зрізу було – оцінити ефективність проведеної експериментальної роботи, а саме визначити результативність використання під час формувального етапу методів і прийомів особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти. Завдяки контрольному зрізу стало можливим виявлення характеру та особливостей змін, які відбулися у процесі експериментальної роботи на попередньому етапі.

З табл. 2.6 виокремлено, що до формувального етапу дослідження діти старшого дошкільного віку в основному знаходилися на середньому (66%) і низькому рівнях (24%). Після формувального етапу якість особистісної ідентичності експериментальної групи значно підвищилася, з'явився більш високий рівень (62%).

Таблиця 2.6.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи

Рівень особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку	Експериментальна група «Пролісок»		Контрольна група «Ромашка»	
	до	після	до	після
Високий	10%	62%	14%	20%
Середній	66%	28%	57%	60%
Низький	24%	10%	29%	40%

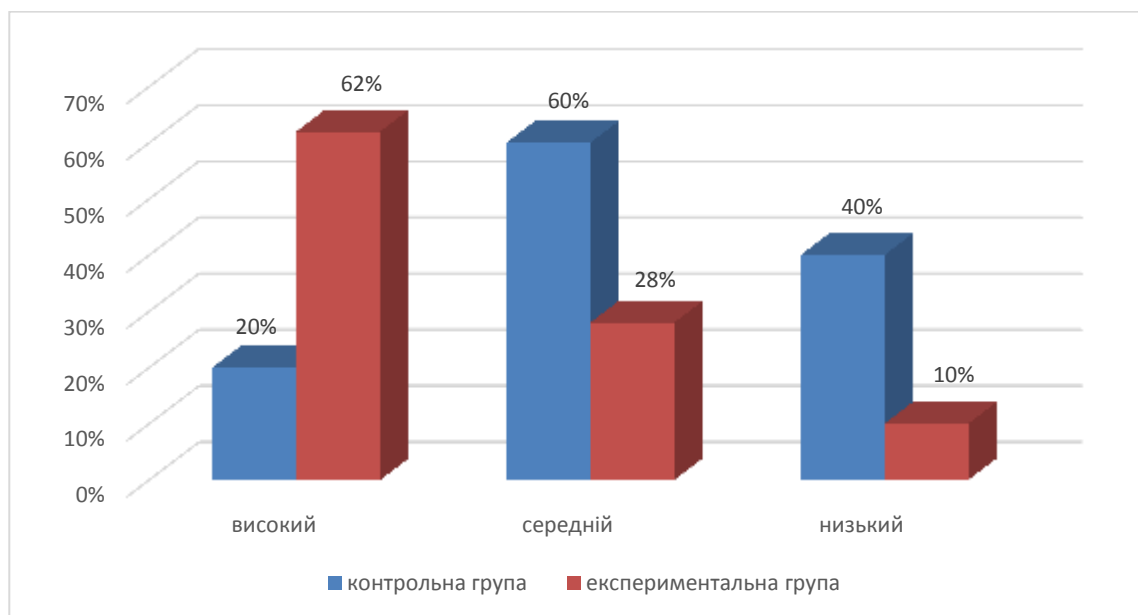

Рис. 2.2. Діаграма особистісної ідентичності експериментальної і контрольної груп (%)

Контрольний етап експерименту проводився за аналогією констатувального етапу, а також передбачав методи, що були використані під час формувального. Під час контрольного зрізу, так як і на етапі констатації, за дітьми проводилося спостереження у процесі життєдіяльності – різних видах діяльності. Завдяки проведеному спостереженню стало можливим виявлення у вільних умовах зміни сформованості потреби дітей старшого дошкільного віку себе особисто виразити, здатності до ідентифікації.

Отже, знання дітей після проведених занять на виховання особистісної ідентичності, стали глибшими, відношення до моральних якостей та проявів поведінки стало більш усвідомленим. Крім того, діти стали глибше розуміти своє місце у сім'ї, стали більш обізнаними в своєму тілі та здатні пояснити та довести свою гендерну позицію.

При проведенні дослідження, ми відштовхувалися від твердження про те, що виховання особистісної ідентичності починається з дошкільного віку. Крім того, є цілий ряд факторів, які впливають на її формування: якість сімейних батьківсько-дитячих відносин, адекватність самооцінки та само позиціонування

себе у соціумі, гендерна ідентифікація та рівень сформованості процесів соціалізації, що починаються в сім'ї та продовжують удосконалюватись в закладі дошкільної освіти в колі однолітків і найближчого оточення авторитетних дорослих та дошкільні установи як модель соціуму.

Визначивши стан сформованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку під час констатувального етапу, ми отримали дані, які стали в основі виховання особистісної ідентичності.

Результати діагностики засвідчують позитивні тенденції сформованості особистісної ідентичності. Контрольний зріз дав змогу на основі якісного аналізу кількісних змін визначити ефективність впровадження педагогічних умов особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

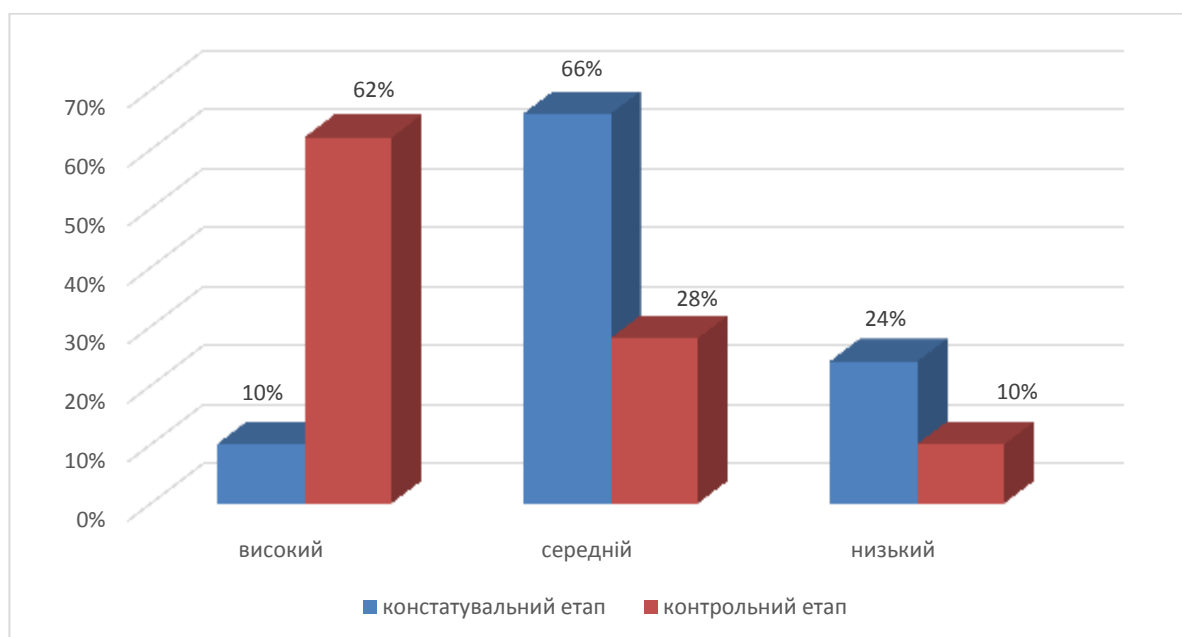

Рис. 2.3. Діаграма розвитку особистісної ідентичності експериментальної групи на контрольному етапі (%)

За підсумками проведених діагностичних завдань в експериментальній групі високий рівень розвитку творчих здібностей збільшився на 52%, показники середнього рівня розвитку творчих здібностей зменшилися на 38%. Низький рівень розвитку творчих здібностей в експериментальній групі

зменшився на 14%.

Результати контрольного зрізу засвідчили суттєву динаміку у проявах особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. За допомогою кількісного аналізу якісних змін доведено ефективність розроблених нами педагогічних умов, спрямованих на актуалізацію особистісної ідентичності. Завдяки її використанню зросла кількість дітей, які прагнули та виявилися здатними у соціально прийнятний спосіб виразити свої думки, почуття, ставлення.

Неможливо не відмітити участі вихователів в процесі формувального експерименту. Їх задіяність була високою, оскільки вони яскраво виражали ідейне натхнення і під час констатувального етапу, і під час формувального етапу обговорення результатів показників сформованості особистісної ідентичності. Вихователі достатньо глибоко занурились в процес вивчення поняття особистісної ідентичності та сприяли її формуванню у дітей на кожному етапі роботи. Крім того, вони надали власні наробітки занять, за якими працюють в межах програми для оптимізації створеної нами методики виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

У процесі роботи вихователі значно поглибили власні знання щодо особистісної ідентичності дитини та її формування під час освітнього процесу; всіляко сприяли створенню атмосфери означеної категорії та набрали немалою кількість дидактичного матеріалу для реалізації виховання особистісної ідентичності.

Отже, аналіз кількісних результатів експериментальної роботи слугує підставою визначити, що планомірний педагогічний вплив сприяє розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Висновки до розділу 2

Аналіз результатів експериментальної роботи дає підстави для наступних висновків:

1. Виокремлено критерії та рівні розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, а саме: когнітивний (сукупність уявлень і знань особистості про себе, усвідомлення безперервності і тотожності власного Я); емоційно-ціннісний (вплив емоційно-чуттєвої сфери дитини старшого дошкільного віку на процес ототожнення себе з суб'єктом дорослого, дитини, казкового героя чи представника професії); поведінковий (активністю дітей у проявах ототожнення себе з іншими, ми віднесли практичну активність, самостійність, рефлексію власної поведінки відповідно до того чи іншого суб'єкту ототожнення). Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що у процесі розвитку досліджуваного явища велику роль відіграють вихователі закладів дошкільної освіти та батьки. Водночас зазначені результати дали змогу встановити, що не приділяються належної уваги потребі дитини виразити себе, розвитку її креативності як базової якості особистості.

2. Експериментально впроваджено педагогічні умови особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей; створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у старших дошкільників особистісної ідентичності; підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності та способів її виховання у дітей старшого дошкільного віку.

3. Якісний аналіз кількісних змін засвідчив ефективність і продуктивність застосованих педагогічних умов особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, про що свідчать результати контрольного експерименту.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні подано теоретичне узагальнення проблеми формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, що полягало у характеристиці формування особистісної ідентичності в психолого-педагогічній літературі; сутності та змісту особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку; обґрунтування педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти.

Здійснена розвідка дала змогу сформулювати наступні висновки:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури схарактеризовано теоретичні основи формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, які вивчалися багатьма вченими. Неоднозначність у підходах до вивчення цього феномену зумовлена не тільки методологічною позицією авторів, а й розбіжностями розуміння цього поняття. Це підтверджено різноманітністю теорій і підходів, характерних для його тлумачення, що зумовлено складною інтегративною природою ідентичності. Період старшого дошкільного віку є фундаментальним у вихованні особистісної ідентичності. Від того, наскільки успішно буде відбуватися формування соціально-психологічних механізмів особистісної ідентичності на цьому віковому етапі, залежить успіх особистісного зростання дитини на наступних етапах дорослішання. Тому важливо забезпечити узгодженість соціального й педагогічного впливу, конкретної педагогічної допомоги, урахування різних факторів, які впливають на формування особистісної ідентичності.

Уточнено сутність поняття «особистісна ідентичність дитини старшого дошкільного віку» як внутрішня динамічна структура, яка інтегрує уявлення дитини про себе відносно інших людей та оточуючого середовища, розширює та поглиблює визнання себе та забезпечує цілісність і тотожність особистості.

2. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти, а саме: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між

учасниками педагогічного процесу (дитина-дитина, дитина-дорослий, дитина-група дітей; створення емоційно-збагаченого середовища, спрямованого на виховання у дітей старшого дошкільного віку особистісної ідентичності; підвищення рівня професійної компетенції вихователів закладів дошкільної освіти щодо особистісної ідентичності.

3. Виокремлено критерії та рівні розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, а саме: когнітивний (сукупність уявлень і знань особистості про себе, усвідомлення безперервності і тотожності власного Я); емоційно-ціннісний (вплив емоційно-чуттєвої сфери дитини старшого дошкільного віку на процес ототожнення себе з суб'єктом дорослого, дитини, казкового героя чи представника професії); поведінковий (активністю дітей у проявах ототожнення себе з іншими, ми віднесли практичну активність, самостійність, рефлексію власної поведінки відповідно до того чи іншого суб'єкту ототожнення). Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що у процесі розвитку досліджуваного явища велику роль відіграють вихователі закладів дошкільної освіти та батьки. Водночас зазначені результати дали змогу встановити, що не приділяються належної уваги потребі дитини виразити себе, розвитку її креативності як базової якості особистості. Виявлено та охарактеризовано рівні вихованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив переважно низький та середній рівні особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

4. Експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти. Базою для проведення експериментального дослідження було обрано Сумський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 1 «Ромашка», яке тривало протягом 2020-2021 рр. Результати контрольного зрізу засвідчили суттєву динаміку у проявах особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

За допомогою аналізу доведено ефективність впровадження педагогічних умов, спрямованих на актуалізацію особистісної ідентичності. Завдяки їх використанню зросла кількість дітей, які прагнули та виявилися здатними у соціально прийнятний спосіб виразити свої думки, почуття, ставлення.

За підсумками проведених діагностичних завдань в експериментальній групі високий рівень збільшився на 52%, показники середнього рівня зменшилися на 38%. Низький рівень в експериментальній групі зменшився на 14%. Якісний аналіз кількісних змін засвідчив ефективність і продуктивність застосованих педагогічних умов особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, про що свідчать результати контрольного експерименту. Порівняння даних констатувального та формувального етапів експерименту засвідчило, що відбулися значні позитивні зміни в рівнях особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, що дає право стверджувати ефективність проведеного дослідження.

Виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку є складною та багатогранною проблемою, тому проведене дослідження не забезпечує вичерпного її розв'язання.

Подальшого розвитку потребують питання розроблення інтерактивних технологій з метою виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. *Соціалізація особистості: можливості й ризики*. Наукові праці: серія «Педагогіка», Київ, 2007. с. 57-58.
2. Андрищенко Т. К. *Особистісно-діяльнісний підхід до формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку: психологічний аспект*. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманського ДПУ імені Павла Тичини. Вип. 44. Умань: ПП Жовтий О. О. 2013, с. 143-148.
3. Артемова Л. В. *Соціалізація дитини в родині*. Дошкільне виховання. № 3, 2004, с. 3-5.
4. Беленька Г. В. *Здоров'я дитини – від родини*. Київ: СПД Богданова А. М. 2006, 207 с.
5. *Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція*. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
6. Бех І. Д. *Виховання особистості*. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003, 280 с.
7. Бех І. Д. *Рефлексія у духовному «Я» особистості*. Рідна школа. № 8. 2011, с. 9-14.
8. Бех І.Д. *Ідентифікація у вихованні особистості*. № 5, 2010, с.20-25.
9. Богущ А. М. *Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі*: монографія. Київ: Видавничий дім «Слово». 2008. 250 с.
10. Богущ А. М. *Мовленнєвий розвиток дошкільника від народження до семи років*: монографія. Київ: Слово. 2004.
11. Врочинська Л. І. *Педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до застосування інноваційних технологій у роботі з дітьми*. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. Вип. 9. 2018, с. 141-151.

12. Гавриш Н. В. *Інтегровані заняття: Методика проведення*. Київ: Шкільний світ. 2007, с. 120 с.
13. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. К.: ПЦ «Фоліант», 2003, 300 с.
14. Гончаренко С. У. *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ, Вінниця: Планер, 2010.
15. Дошкільні навчальні заклади: публікація документів Державної служби статистики України. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/dz_u.html.
16. *Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років*. Авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016.
17. *Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник*. За ред. Т.О. Піроженко. К.: Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 170 с.
18. Доманюк О. М. *Організаційно-методичні засади співпраці педагогів і батьків у становленні соціального досвіду дошкільників*. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 4 (47). Рівне: РДГУ, 2012, с. 48-52.
19. Закон України «Про освіту». Офіц. веб-сайт Міністерства освіти і науки України. URL: http://www.mon.gov.ua/laws/ZU_1060.dok
20. Закон України «Про дошкільну освіту». Верховна Рада України. Закон від 11.07.2001 № 2628-III (Редакція станом на 01.01.2015). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
21. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
22. Захарова Н.М. *Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору* : монографія. Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2010, 216 с.
23. Захарова Н. М. *Ігрові техніки на допомогу адаптації*. Палітра педагога. № 4, 2004, с. 11-13.

24. *Ідентичність: хрестоматія*. За ред. Шнейдер Л.Б. Київ, Академвидав. 2003.
25. Капська А. Й. *Соціально–педагогічна діяльність як умова соціалізації особистості*. Соціальна педагогіка. Київ: Центр навчальної літератури, 2003, с. 43-47.
26. Кононко О. Л. *Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посібник для вищих навчальних закладів*, Київ: Освіта, 2000.
27. Кононко О. Л. *Умови розвитку в ранньому онтогенезі цілісного світобачення*. Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного ін-ту ім. Т. Шевченка. Сер. : Педагогіка. Вип. 2, 2013, с. 85-91.
28. Кононко О. Л. *Пріоритети сімейного виховання в контексті модернізації дошкільної освіти України*. Діти – батьки – сім'я: Вип. 1. Київ: Науковий світ, 2004, с. 5-17.
29. *Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності*. Шлях освіти. № 3, 2000, с. 7-13.
30. Костяк Т.В. *Вплив індивідуальних особливостей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку*. Серія: Пед. науки. Бердянськ: БДПУ, 2007, 350с.
31. Коток М. О. *Дослідження стану вихованості особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку*. Український психолого-педагогічний збірник, № 8, 2016, с. 167-172.
32. Коток М. О. *Заклад дошкільної освіти – як середовище формування особистісної ідентичності старших дошкільників*. Вісник Київського Національного Лінгвістичного Університету. Серія Педагогіка та Психологія, № 14, 2018, с. 42-46.
33. Коток М.О. *Змістові компоненти, критерії та показники вихованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного вік*. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 1 (92), 2018, с. 87-92.

34. Крутій К. Л., Фунтікова О. О. *Дошкільна освіта: словник-довідник*: понад 1000 термінів, понять та назв. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010.
35. Кузьменко В. У. *Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років*. (Монографія). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005.
36. Ладивір С. О. *Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку*. Дошкільне виховання. № 1, 2002, с.14-15.
37. Лисенко Н. В. *Нові підходи до організаційно-методичного забезпечення педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі у руслі європейських освітніх інновацій*. Вісник Прикарпат. ун-ту. Педагогіка. Вип. XXIV. Івано-Франківськ : Плай, 2008, с. 177-185.
38. Ліфарєва Н. В. *Формування особистості. Соціалізація особистості*. Психосоціальна концепція розвитку особистості Е. Еріксона. Психологія особистості. Київ: Центр навчальної літератури, 2003.
39. Любарська О. М. *Основи соціалізації особистості: навчальний посібник*. Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2008. 250 с.
40. Мороз Р. А., Міллер Н.Е. *Емпіричне дослідження формування «образу Я» у дітей старшого дошкільного віку*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки, Вип. 2.13, 2014, с. 156-160.
41. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. Книга класного керівника: Довідково-методичне видання. Упоряд. С.В. Кириленко, Н.І. Косарева. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005, 560 с.
42. Петрочко Ж. В. *Соціально-виховне середовище*. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008, с. 855-856.
43. Піроженко Т. О. *Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посібник*. За ред. Т. О. Піроженко. Київ. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014, 212 с.
44. Пиаже Ж. *Речь и мышление ребенка*. К.: Педагогика-Пресс, 2000, 526с.

45. Поддубная Е.М. *Особистісна ідентичність суб'єкта*. Наука і освіта. № 9, 2009, с. 48-51.
46. Поніманська Т. І. *Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: «Академвидав», 2004, (Альма-матер).
47. Поніманська Т. І. *Людина і я. Світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини*. Дошкільне виховання. № 8, 2000, с. 14-15.
48. Рогальська І. П. *Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві*. Умань, 2009, 499 с.
49. Рогальська-Яблонська І. П. *Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку*. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О. О. В.2, 2016, с. 290-297.
50. *Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі* : монографія. За заг. ред. О. Д. Рейпольської. Харків : Мадрид, 2015.
51. Шнейдер Л.Б. *Професійна ідентичність: структура, генезис та умови становлення*. Київ, 2001. 350 с.
52. Эриксон Э. *Діти та суспільство*. Київ: Генеза. 2005. С.77-80.
53. Эриксон Э. *Ідентичність: юність і кризи*. СПб.: К. 2004. 270с.
54. Breakwell, G.M. *Integrating paradigms, methodical implications Empirical approaches to social representation*. Oxford: Clarendon Press,. P. 180-201.
55. Marcia, J. *Identity in adolescence*. Handbook of adolescent psychology. New York: Wiley, 10-134 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні положення та результати кваліфікаційної роботи обговорювались на 4-х науково-практичних конференціях:

1. VI Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій» (27 листопада 2020 року, м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка).

2. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика» (25 лютого 2021 року, м. Глухів, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка).

3. XVI Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика» (10–11 березня 2021 року, м. Полтава, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка).

4. IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (28 квітня 2021 року, м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка).

За результатами дослідження опубліковано 2 статті.

1. Алексеєва О.М. *Теоретичні засади формування особистісної ідентичності дитини дошкільного віку*. Збірник статей Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців, м. Суми. Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. 2020. 16-21с.

2. Алексеєва О. М. *Педагогічні умови особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти*. Збірник статей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи», м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2021. 37-41с.

Анкета для вихователів

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність саме в дошкільному віці?

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це _____

4. За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу щодо виховання особистісної ідентичності? _____

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним зразком у вихованні особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей старшого дошкільного віку?

З чим це пов'язано? _____

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. На Вашу думку, чи є актуальною проблема виховання особистісної ідентичності у дитини дошкільного віку?

Особистісна ідентичність формується упродовж всього життя

2. Як ви вважаєте, чому важливо виховувати особистісну ідентичність є дошкільному віці?

Тому що це фундаменти на основі якого формується істинне розуміння цілісності світобудови, а відтак чудового інтелектуальної надії

3. Будь ласка, продовжить речення:

Особистісна ідентичність – це відношення особистості самій собі ніби ж "Дар я"? Нова внутрішня зміна з самою і соціальною роллю

4. За якою програмою ви працюєте? Чи передбачено спеціальну роботу виховання особистісної ідентичності?

Філіппа. Вона філіппа виховує на особистість дитини, на її вікові і індивідуальні особливості

5. Які прийоми та методи Ви використовуєте для виховання особистісної ідентичності дитини дошкільного віку?

зрозуміння, підтримка, стимулювання, порадити, докриття, ігри

6. Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним зразком виховання особистісної ідентичності у дітей? Назвіть їх.

роботоздатність, креативність, терпіння, доброта, співчуття, турботливість, вміння слухати

7. Висловіть Вашу думку: чи потребують консультативної та роз'яснювальної роботи щодо виховання особистісної ідентичності батьки дітей старшого дошкільного віку?

Так! Це підкріплює структуру сімейного виховання

З чим це пов'язано? Застарілі методи виховання

Дякуємо за сприяння науковій роботі!

Додаток В

Анкета-опитувальник для батьків дітей старшого дошкільного віку

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Якої статі ваша дитина?

Хлопчик Дівчинка

2. Чи усвідомлює Ваша дитина власну стать?

Так Не знаю Ні

3. Чи знаєте Ви що таке гендерна ідентичність?

Так Ні

4. Чи знаєте Ви що таке особистісна ідентичність?

Так (поясніть) _____

Ні

5. З ким ідентифікує (уподібнює, бажає бути схожою) себе Ваша дитина (хтось з батьків, герої мультфільмів, родичі, друзі, однолітки)?

5а. На кого із близьких хоче бути схожа ваша дитина? _____

6. На Вашу думку, чи необхідно в закладі дошкільної освіти виховання особистісної ідентичності?

Так. Чому? _____

Ні. Чому? _____

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Якої статі ваша дитина?

- Хлопчик Дівчинка

2. Чи усвідомлює Ваша дитина власну стать?

- Так Ні Не знаю

3. Чи знаєте Ви що таке гендерна ідентичність?

- Так Ні

4. Чи знаєте Ви що таке особистісна ідентичність?

- Так (поясніть) це те, ким я себе вважаю

- Ні

5. З ким ідентифікує (уподібнює, бажає бути схожою) себе Ваша дитина (хтось з батьків, герої мультфільмів, родичі, друзі, однолітки)?

- бажає бути схожою на маму

5а. На кого із близьких хоче бути схожа ваша дитина? на маму

6. На Вашу думку, чи необхідно в дошкільному навчальному закладі виховання особистісної ідентичності?

- Так. Чому? _____

- Ні. Чому? вихованням особистісної ідентичності в першу чергу повинні займатися батьки.

Опитувальник для дітей

1. Хто ти? _____
 - Хто (який) ти у садочку? _____
 - Хто (який) ти вдома? _____
 - Хто (який) ти зараз? _____
2. Який ти коли граєшся? _____
 - коли займаєшся на заняття _____
 - коли спілкуєшся з друзями _____
3. На кого ти схожий? Чому? _____

4. Пригадай зараз усіх твоїх знайомих (друзів, рідних, батьків, сусідів, братів та сестер). На кого з них ти хочеш бути схожим? Чому?

5. На кого не хочеш бути схожим? Чому? _____

6. На якого героя з фільму або мультфільму ти хочеш бути схожим? Чому?

1. Хто ти? Соня + дівч +
 2. А тепер давай подивимось у дзеркало? Хто (який) ти? _____

- Хто (який) ти у садочку? дівча

- Хто (який) ти вдома? радіє

- Хто (який) ти зараз? тебе

3. Який ти коли граєшся? всім друзь

- коли займаєшся на заняття радіє

- коли спілкуєшся з друзями радіє

4. На кого ти схожий? Чому? не так, як діти

5. Пригадай зараз усіх твоїх знайомих (друзів, рідних, батьків, сусідів, братів та сестер). На кого з них ти хочеш бути схожим? Чому?

на маму, бабулю, татю

6. На кого не хочеш бути схожим? Чому? _____

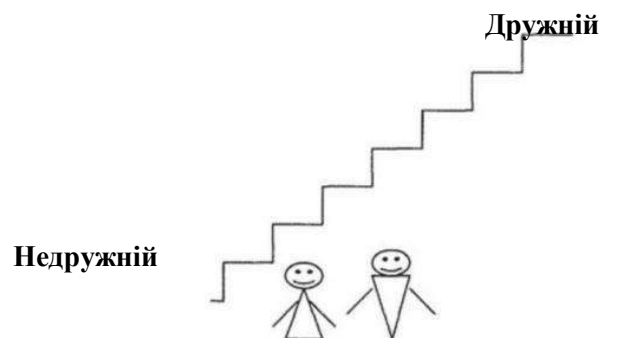
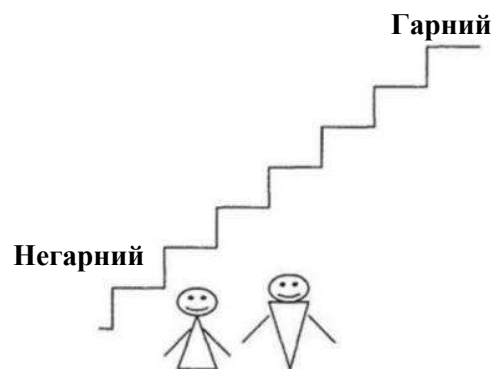
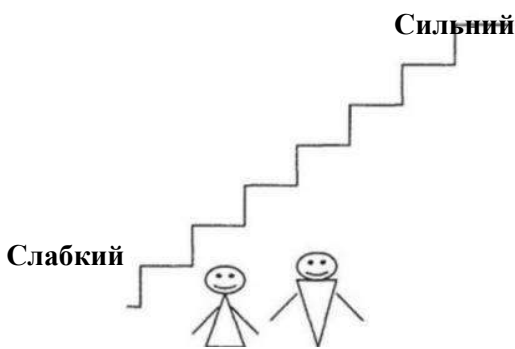
на вчителів, як вони

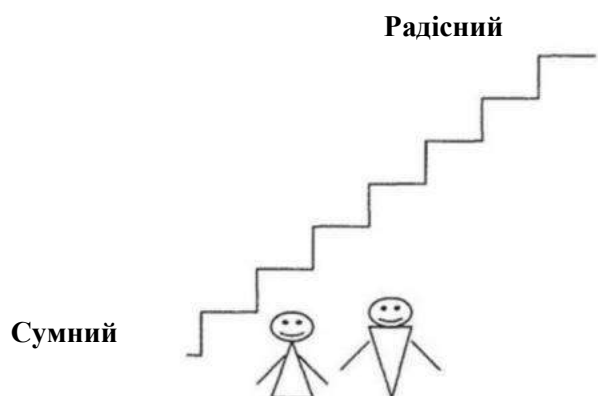
7. На якого героя з фільму або мультфільму ти хочеш бути схожим? Чому?

Рапунцель

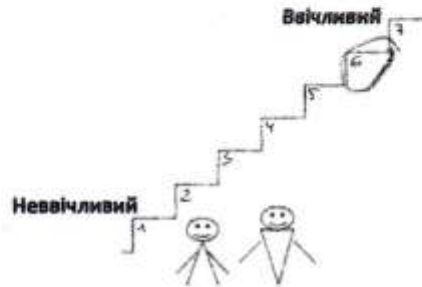
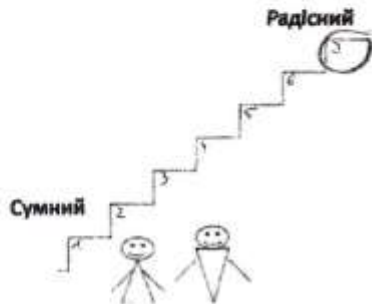
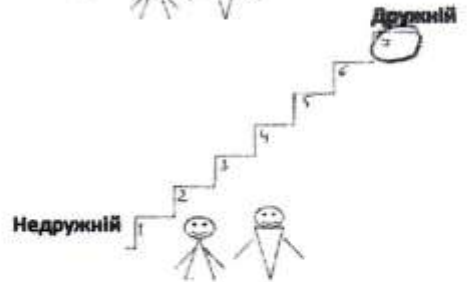
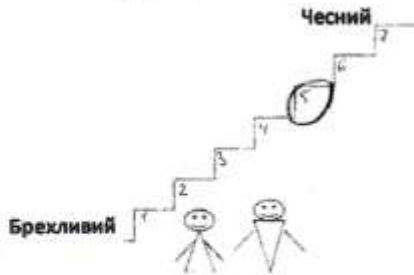
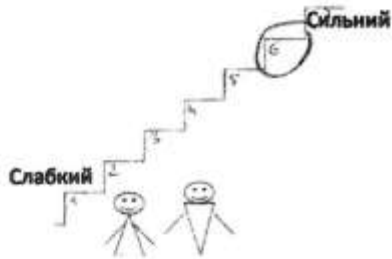
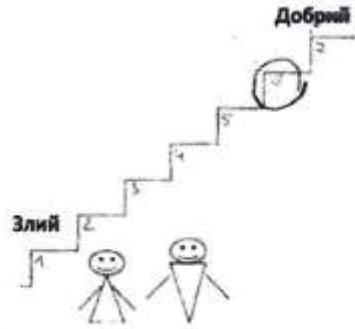
Додаток Д

Тест за методом «Сходинок»

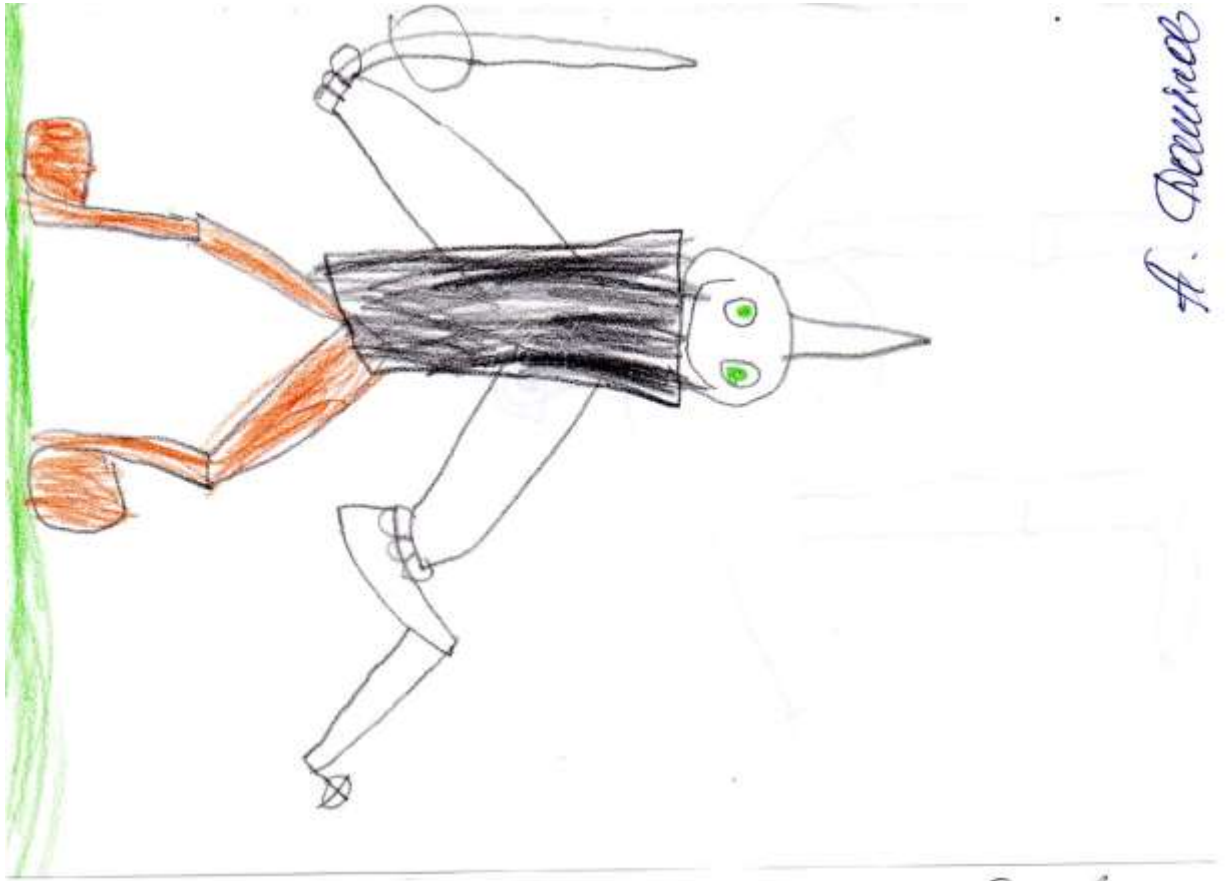

Заповнений варіант тесту «Сходинок»

Малюнковий тест «Автопортрет»

A. Демидов

Буянов

Канова А.

Боранайолу

